

USTANAK I BORBE NA KOZARI DO OKTOBRA 1942. GODINE

Područje Kozare sastavljeno je od pet međusobno povezanih dijelova, koji, gledano sa vojnostrateškog aspekta, istovremeno predstavljaju zasebne dijelove.

Najveći i najznačajniji dio obuhvata planinu Kozaru sa Prosarom i okolno zemljište, u granicama: cesta Prijedor — Bosanska Dubica, odatle nizvodno desnom obalom Save do Vrbaška — Jablanica — potok Lubina — zaselak Adžići — Turjak — Livadice, zatim jugozapadne padine Kozare — Bistrica — Balte — Kozarački kamen — Garevci — Palancište.

Planina Kozara je ispresijecana putevima uzduž i poprijeko, a nalaze se na grebenima Kozare i u dolinama rijeka i potoka. Iako je planina Prošara svojim položajem izdvojena, ona u vojnom pogledu ima značaj samo kao sastavni dio Kozare.

Drugi dio kozarskog područja čini Karan koji je omeđen na zapadu rijekom Sanom (od Prijedora od Bosanskog Novog), na sjeverozapadu rijekom

nom od Bos. Novog preko Bos. Kostajnice do Bos. Dubice) i na istoku cestom Prijedor - Bos. Dubica. Središnjim dijelom Karana proteže se u pravcu južno-sjeveroistok Pastirevo, niška planina, dobro pošumljena. Cijeli ovaj dio je brdovit, dobro je prohodan, jer je ispresijecan putevima, rijekama i potocima. U vojno-strateškom pogledu nema poseban značaj jer je dio planine Kozare.

Treći dio kozarskog područja obuhvata istočni dio gradiškog Potkozarskog područja. On predstavlja zasebnu jedinstvenu cjelinu oivičenu sa zapada rijekom Jarugom potokom Lubinom, zatim selo Stanišljevići i dalje put Stanišljevići — Ivanjska i željeznička pruga Zalužani — Ivanjska, a sa istoka: rijeke Borna i Osorna zatim istočne padine sela Bakinaca — zaselak Laktaši Riječani — selo Jakupovci — Klačnice.

Četvrti dio kozarskog područja čini Lijeve polje koje je omeđeno, na zapadu: rijekama Bornom i Osornom, selima: Bos. Aleksandrovac — Mahovljani — Laktaši, na istoku: nizvodno lijevom obalom Vrbasa do ušća u Savu, uzvodno Savom do Bos. Gradiške.

Peti dio ratnog kozarskog područja obuhvata dolinu rijeke Gomjenice od Omarske do Prijedora sa rudnikom Ljubija i lijevu dolinu rijeke Sane od Jugovaca i Cikota preko Radomirovca do Blagaja. Ovaj prostor, posebno njegov dio od Omarske do Ljubije, najbogatiji je dio kozarskog područja, naročito rudom željeza, zbog čega je njemački okupator svim silama nastojao da ga zadrži pod svojom kontrolom.

Iako podijeljeno na pet dijelova, kozarsko područje je imalo jedinstveno vojno i političko rukovodstvo, koja su usmjeravala cjelokupnu narodnooslobodilačku borbu protiv okupatora i njegovih slugu. Međutim, ta borba na svakom dijelu, imala je posebna obilježja, zavisno od svog geografskog položaja, snaga NOP-a, snaga neprijatelja, privrednog i ljudskog potencijala i nekih drugih činilaca.

U radu pod navedenim naslovom cijelu materiju sam podijelio na dva osnovna perioda: Borbe na Kozari od jula 1941. do februara 1942. i od februara

do oktobra 1942. godine. Na to sam se odlučio zbog toga što je jedino tako moguće pregledno dati sve značajnije borbe i ratni doprinos kozarskog područja u NOR-u i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije 1941–1942. godine.

*BORBE NA KOZARI OD JULA 1941. DO
FEBRUARA 1942. GODINE*

Poslije održanog savjetovanja u selu Gornji Orlovci noću 25/26. jula 1941. godine na kojem su komunisti kozarskog područja, pod rukovodstvom sekretara Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, donijeli odluku da odmah počnu sa oružanom borbom, svega tri dana kasnije, 29. jula, počela je oružana borba napadom na žandarmerijsku patrolu u selu Međuvođu. Sutradan, 30. jula, ustanici su napali žandarmerijske stanice u Knežici i Kadinom Jelovcu. Noću 30/31. jula ustanici su krenuli u napad na neprijatelja u Bosanskoj Kostajnici koji je pobjegao, a ustanici su prije podne, 31. jula, ušli u grad. U toku istog dana ustanici su oslobodili Dobrljin, rudnik Lješljane, žandarmerijsku stanicu Svodna, Palančište, gdje je uništena ustaška opština, i Brežičane. Prugu su ustanici potrgali između Dobrljina i Volinje, između Prijedora i Kozarca te kod Piskavice.

Oslobođeni su taoci u Dobrljinu, Lješljanima i Palančištu. Formiran je front prema Kozarcu, Prijedoru, Lješljanima, Dobrljinu, Kostajnici i Dubici koji su ustanici držali sve do polovine avgusta, kada su se, po naredjenju rukovodstva ustanka, povukli, a na osnovu odluke o povlačenju u Kozaru.

Napad ustanika je bio silovit kao vjor, što je inače karakterisalo borbe Kozare u toku rata i revolucije, toliko snažan da je neprijatelj bio potpuno demoralisan. To potvrđuju izvještaji Zapovjedništva kopnene vojske Nezavisne Države Hrvatske (u daljem tekstu NDH) u kojima se navodi sljedeće:¹

... »Zagreb 31. jula u 11 sati — Zapovjedništvo kopnene vojske javlja:

Sve bosanske pruge napadnute.

— Prijedor opkoljen, jer su se digla sva sela, muško i žensko, djeca i sve što može da nosi oružje.

— Bataljon iz Osijeka stiže oko 12 sati u Prijedor...«

Istog dana iz Bosanskog Novog narednik 11. pješadijske pukovnije, po imenu Klasić, u 11,30 sati moli pomoć navodeći:²

»... Već 2 dana sa municijom i oružjem za Bihać nalazim se u Bosanskom Novom zbog prekinute pruge.

Molim pomoć jer sam opkoljen i ugrožen...«

Dana 31. jula ministarstvo saobraćaja vlade NDH izvještava ministarstvo domobranstva da »pruga nije opravljena 30. jula, niti lokomotiva dignuta, jer su pobunjenici otvorili vatru i vode borbu. Pruga nije opravljena ni 31. jula...«³

Ovih nekoliko podataka o prvom danu oružane borbe ustanika Kozare potvrđuje značaj kozarskog područja za razvoj NOB-a.

Okupator je pogođen na najosjetljivijem mjestu na komunikaciji od Prijedora prema Zagrebu. Pruga je porušena na više mjesta i prestao je izvoz željezne rude. Komandant 718. njemačke divizije u Banjoj Luci, general Hans Fortner je zahtijevao od ustaškog stožernika Viktora Gutića da njegove ustaše i domobranska vojska smjesta oprave prugu i obezbijede saobraćaj, a kada ustaše i domobranci nisu uspjeli, intervenisala je njemačka vojska kod Brežičana koja je u borbi pretrpjela neuspjeh. Tada je na teritoriji Bosne i Hercegovine poginulo prvih 5 okupatorskih vojnika. General Fortner je za

1) Arhiv VII k. 1, rg. br. 32/1-5.

2) Arhiv VII k. 1 rg. br. 32/1-5.

3) Arhiv VII k. 1 rg. br. 32/1-25.

neuspjeha u borbi protiv ustanika okrivio Viktora Gutića i zahtijevao od poglavnika Pavelića da odmah ukloni Gutića što je ovaj morao učiniti. Ustaški stožernik je smijenjen 14. avgusta 1941. godine, ali ta smjena nije pomogla okupatoru.

I ustaše su bile pogođene. Pruga od Bosanskog Novog preko Bosanske Krupe prema Bihaću, kojom su uputili pomoć u ljudstvu, oružju i municiji svojim snagama oko Bosanskog Petrovca, gdje su se već dva dana vodile borbe sa ustanicima Drvara i Petrovca, nije na vrijeme stigla. Time su ustanici Drvara i Petrovca dobili u vremenu da bolje organizuju i nastave borbu i to sa mnogo slabijim snagama, jer su ustaše, po naređenju okupatora zbog izvoza željezne rude, morali glavne snage da koncentrišu na području Kozare. Tako je 6. avgusta 1941. godine potpukovnik Najberger izvjestio o rasporedu svojih snaga od Bosanske Dubice do Bosanskog Novog dajući sljedeće podatke:⁴

- Stab 1. bataljona u Bosanskom Novom
- I četa u Dobrljinu (jedan vod u Lješljanima)
- II četa Svodna
- III četa Kostajnica
- Mitraljeska četa podijeljena po četama
- Stab II bataljona u Bosanskom Novom
- IV četa Bosanska Dubica
- V četa Blagaj
- VI četa Bosanski Novi
- Mitraljeska četa podijeljena po četama.
- Bojna iz Osijeka i baterija haubica u Bos. Novom.

Pošto su na Bosansku Dubicu ustanici prve polovine avgusta napali nekoliko puta, iz Petrinje je hitno upućen ojačani bataljon u pomoć 3. satniji 5. pešad. pukovnije koja je prva stigla iz Nove Gradiške. Tako je u Bosanskoj Dubici bilo 860 vojnika naoružanih sa 22 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza i 4 haubice.⁵

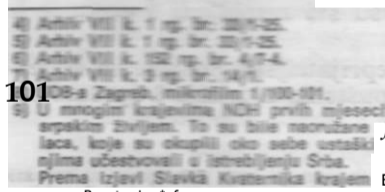
Saobraćaj na pruzi Banja Luka — Prijedor — Bosanski Novi noću je bio potpuno obustavljen, a danju ugrožen.

Na području pored navedenih snaga neprijatelja od Bosanske Dubice do Bosanskog Novog, bile su anaaioovane i sljedeće snage:

- 5. itifti bapn.4 Kljni — Saaski Most — Prijedor.

Ustasha bojna Petrovca • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. la arrrđen.*

Ustasha bojna Mostar • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. I rbaskog divizijskog područja.¹¹
Ustasha bojna Metković • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. r...: • ukupno oko 500 žandarma,¹²
III. pešačka pukovnija • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. 71* r r-ač. diviz. u B. Luci.¹³
Dijelovi 3. oružničke • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. 71* r r-ač. diviz. u B. Luci.¹³
I. bataljon 738. puške • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. 71* r r-ač. diviz. u B. Luci.¹³
Obavještajna četa 71 • r_cn_c- Lješijaai,⁷ avg. 1941. 71* r r-ač. diviz. u B. Luci.¹⁴

101
4) Arhiv VII k. 1 rg. br. 20/22.
5) Arhiv VII k. 1 rg. br. 20/22.
6) Arhiv VII k. 102 rg. br. 474.
7) Arhiv VII k. 3 rg. br. 14/1.
8) 1941-a Zagreb, mikrofilm 1/100-101.
9) U mnogim krajevima NDH prvih mjeseci 1941. godine su se pojavile tzv. "divlje ustaše" koje su se isticala zvjerstvima nad stanovništvom. To su bile razne grupe, koje su okupili oko sebe ustaški vođa, razbojnici i kriminalci. U njima učestvovali u istrebljenju Srba. Prema izvještajima Slavka Kusternika izjavio je: "E. gusta, divljih ustaša je bilo oko 30.000 od kojih više od polovine su bili Srbi".
10) Arhiv VII k. 51 rg. br. 10.
11) Arhiv VII k. 134 rg. br. 9,4-1.
12) Arhiv VII k. 143-a rg. br. 27/12.
13) Arhiv VII k. 9 rg. br. 34/10-a.
14) Arhiv VII k. 9 rg. br. 34/10-a.

Ukupno je na području Kozare u toku mjeseca avgusta 1941. godine okupator koncentrisao oko 1000 domobrana, ustaša, žandarmerija i Nijemaca.¹⁵⁾

U borbu od 29. jula do početka avgusta na području Kozare formirano je 4 ustaničkih odreda i to:

- prijedorski,
- ljesijanski,
- dobrijski,
- baijski (kostajnički),
- duoički.

Dana 15. avgusta na Knežici je održano partijsko savjetovanje na kojem su prisustvovali rukovodstvo ustanka i rukovodioci odreda.

Na savjetovanju je doneta odluka da se formira *Kozarski odred*. Formiran je i *Štab odreda*. Komandant je doktor Mladen Stojanović.

Svi ustanički odredi stavljeni su pod jedinstvenu komandu štaba 2. K NOP odreda.

Svega 6 dana nakon formiranja Kozarskog odreda, okupator je sa koncentrisanim ustaško-domobranskim i žandarmerijskim snagama, uključujući i bataljon Nijemaca iz okoline Luke, ukupno sa oko 1000 vojnika, napao 18. avgusta jednovremeno iz Prijedora, Svodne, Dobrljina, Bosanske Kostajnice i Bosanske Dubice na oslobođenu teritoriju Kozare. Ustanički odredi, iako brojno, a posebno u naoružanju izrazito slabiji, vodili su upornu borbu protiv nadmoćnijih snaga neprijatelja. Ustaše, domobrani, žandarmi i Nijemci su prodrli na oslobođenu teritoriju, izvršili zločine nad narodom, opljačkali stoku i živežne namirnice, popalili jedan broj kuća i stogove pšenice pripremljene za vršidbu, a zatim se povratili u garnizone. U toj prvoj neprijateljskoj ofanzivi na području Kozare, Kozarski odred je sačuvao snagu za nastavljajuće borbe. *To je bila pobjeda ustanka na Kozari.*

Krajem avgusta 1941. godine, po naređenju Štaba Odreda, svi ustanički odredi, osim Baljskog, povukli su se u planinu Kozaru. Front oko neprijateljskih garnizona je napušten radi prelaska na partizanski način ratovanja koji je obezbjeđivao da snage NOP-a neprekidno drže inicijativu stalno napadajući i uništavajući neprijateljske snage, a da istovremeno manevrom ne dozvole neprijatelju da jakim koncentrisanim snagama nanese poraze, ili uništenje snaga NOP-a.

U Kozari je Štab Odreda izvršio reorganizaciju ustaničkih odreda i formirao čete. Dana 10. septembra 1941. godine formirane su 3 čete i to:

- 1. četa (prijedorska),
- 2. četa (dubička),
- 3. četa (novsko-lješljanska ili karanska).¹⁶⁾

Čete su do kraja septembra položile partizansku zakletvu, a potom, poslije vojne i političke pripreme u Kozari, prešle svaka na svom sektoru u napad na neprijateljska uporišta, na komunikacije i druge objekte značajne za okupatora.

Već 30. septembra 2. četa, ojačana jednim vodom 1. čete, napala je žandarmerijsku stanicu u Drakseniću. Žandarmi su svi zarobljeni i pušteni, a oružje i oprema zaplijenjeni.

Noću 8/9. oktobra 1. i 3. četa su napale neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Svodna. Posada je zarobljena i puštena, a oružje i oprema zaplijenjena.

15) Na teritoriji NDH 1941. g. do demarkacione linije sa Italijom okupator je imao 718. njemačku posadnu diviziju jačine 8.000 vojnika podjednako raspoređenih u sjeveroistočnoj Bosni, sjeverozapadnoj Bosni i u dolini Save u Hrvatskoj. U Banjoj Luci je bio štab 718. njemačke divizije sa komandantom Austrijancem Hansom Fortnerom, a i ostali rukovodeći kadar divizije je bio sastavljen 80% od Austrijanaca. Od 6 pješadijskih bataljona u diviziji 5 bataljona su bili Austrijanci, a jedan Saksonaca. U Banjoj Luci se nalazio 1. bataljon 738. puka pod komandom majora Anakera (Anackera), Austrijanac i obavještajna četa sa pristapskim jedinicama (vozarska, automobilska, veza i Intendantske jedinice), ukupno oko 1.200 Nijemaca.

16) Dušan Misirača: Nacionalni park Kozara, str. 22.

Poslije nekoliko uspješnih akcija u oktobru, zaplijenjenim oružjem i opremom stvoreni su uslovi za formiranje novih četa, pa su tako u oktobru formirane slijedeće čete:

- 4. četa na Balju (baljska),
- 5. četa (gradiško-omarska) sa logorom u Brusovcu,
- 6. četa u srednjoj Bosni (crnovrška) na terenu Crnog vrha sa logorom u planini Crni vrh, više sela Jaruzana,
- 7. četa u srednjoj Bosni kod Prnjavora sa logorom u selu Vijačani.

Sve češći napadi ustanika na prugu Prijedor – Bosanski Novi zbog čega je izvoz željezne rude iz Ljubije bio ugrožen, okupator je 6. oktobra, kao pojačanje za obezbjeđenje saobraćaja, uputio njemačke snage i to 823. ladesičen bataijon.¹⁷⁾ Jačina bataljona 800 vojnika sa jednim zadatkom da prate transporte i obezbijede saobraćaj.

Kada ni ovaj bataijon nije uspio da obezbijedi prugu Banja Luka – Prijedor – Bosanski Novi – Bosanska Kostajnica, komandant 718. njemačke divizije je odlučio da otpočne i drugu ofanzivu na područje Kozare. On je naredio svim ustaško-domobranskim i žandarmerijskim snagama u Banjoj Luci, Prijedoru, Bosanskom Novom, Dobrljinu, Bosanskoj Kostajnici, Bosanskoj Dubici i Bosanskoj Gradišci da 18. oktobra u isto vrijeme sa svih pravaca krenu u napad na područje Kozare. I ovog puta neprijatelj nije uspio da uništi Kozarski odred. Sve čete Kozarskog odreda su se za vrijeme neprijateljske ofanzive, po naređenju Štaba Odreda, povukle u Kozaru, u reon kose Široki brijeg, gdje je Štab odreda napravio plan napada na neprijateljsku posadu u Gornjim Podgradcima. Kada su se neprijateljske snage poslije 5. dana umorne povlačile u svoja uporišta i garnizone, kada je neprijatelj bio nesređen i rastrkan, po naređenju štaba Kozarskog odreda napadnute su jače neprijateljske snage u Gornjim Podgradcima koje su najvećim dijelom zarobljene, a zaplijenjeno je 67 pušaka, 7 puškomitraljeza i veće količine municije.

Poslije napada na Gornje Podgradce formirana je nova 6. četa (Moštanicka) sa logorom poviše sela Vojskove, a dotadašnja 6. četa Crnovrška je postala 7. dok je Prnjavorska četa po redu bila osma.

Napadom na neprijateljske snage u Gornjim Podgradcima Kozarski odred je postigao veliki ugled kod naroda na području srednje Bosne, Kozare, u okolnim okupiranim gradovima, a naročito u Banjoj Luci, odakle su noću 23. oktobra vidio odsjaj na nebu ogromne vatre od zapaljene daske i drveta u pilani.

Sa druge strane, okupator sa ustašama je bio jako pogođen, jer je i druga značajna komunikacija Bosanska Gradiška – Banja Luka bila ugrožena.

Komandant njemačkih trupa u Srbiji general artiljerije Paul Bader koji je ujedno bio i komandant svih njemačkih i ustaško-domobranskih snaga na teritoriji NDH do demarkacione linije sa Italijom, naredio je komandantu 718. njemačke divizije u Banjoj Luci generalu Fortneru da prikupi sve raspoložive snage i da po svaku cijenu uništi Kozarski odred, a da se nad narodom izvrši teror i tako osigura saobraćaj obema komunikacijama, povrati ugled njemačke vojske i obezbijedi izvoz željezne rude iz rudnika Ljubije.¹⁸⁾

U trećoj po redu neprijateljskoj ofanzivi na područje Kozare 1941. g. okupator je koncentrisao sljedeće snage:

- Ustašku crnu legiju upućenu iz područja Sarajeva na čelu sa ustaškim povjerenikom za Bosnu i Hercegovinu Jurom Francetićem, jačine 4000 ustaša. Crna legija je bila neposredno potčinjena komandantu njem. trupa Baderu, a formalno ust. vojnici.

17) Arhiv VII k. 77-a rg. br. 19/2-a.

18) Arhiv VII, Vjesnik naredbi br. 1/41 I k. 5 rg. br. 13/1.

- Ustaška odbranbena bojna Jasenovac jačine 1.500 ustaša.
- 8. ustaška bojna Ljubija jačine 700 ustaša.
- 12. ustaška bojna jačine 600 ustaša.
- 6. ustaška bojna jačine 900 ustaša.
- 11. domobranski pješadijski puk.
- 2. bojna 5. pješadijskog domobranskog puka.
- Dva diviziona artiljerije.
- 1. bataljon 738. puka 718. njemačke divizije jačine 800 ljudi.
- 823. Landensicen bataljon jačine 800 ljudi.
- 1. pješadijski domobranski puk.

Sve su ove snage bile raspoređene u krug oko Kozare: od Prijedora preko Bosanskog Novog, Bosanske Kostajnice, Bosanske Dubice do Bosanske Gradiške, ukupne jačine 14.000 ustaša, domobrana i Nijemaca.

Na jugu i istoku područja Kozare neprijatelj je po svim selima rasporedio snage 10. pješačke i 3. oružničke pukovnije u sljedećem rasporedu:¹⁹⁾

- Motike 29. satnija 10. pješ. pukovnije
- Bukovica 27. satnija 10. pješ. pukovnije
- Mišin Han 25. satnija 10. pješ. pukovnije
- Šimići 24. satnija 10. pješ. pukovnije
- Krndija 1 vod 25. satnije 10. pješ. pukovnije
- Klačnice 19. satnija 10. pješ. pukovnije
- Laktaši 1 vod 19. satnije 10. pješ. pukovnije
- Mahovljani 1 vod 19. (legija) 10. pješ. pukovnije
- N. Topola 1. satnija 10. pješ. pukovnije
- Razboj 1 vod 1. satnije 10. pješ. pukovnije
- Kolonija
- Dubrava 1 vod 2. satnije 10. pješ. pukovnije
- Bukovac 2. satnija 10. pješ. pukovnije
- Bos. Gradiška I bojna 10. pješ. pukovnije
- *Banja Luka:*
- Stožer (štab) 10. pješadijske pukovnije
- 13. prateća satnija bez topova
- 14. protivoklopna satnija
- 15. stožerna satnija
- 16. glazbena satnija
- banjalučka doknadna bojna
- školska oružnička bojna
- 8 topnički sklop (art. divizion)
- 4. povozna satnija
- 1. bojna 1. pješačke pukovnije

Navedenim snagama treba dodati oko 600 žandarma raspoređenih po oružničkim postajama (stanicama) i 95 naoružanih folksdojčera²⁰⁾ u Topoli i Bosanskom Aleksandrovcu, što iznosi preko 5.000 ustaša, domobrana, žandarma i Nijemaca, odnosno svega 19.000 Nijemaca, ustaša, domobrana i žandarma u nov. ofanzivi.

Nasuprot snagama neprijatelja, 2. KNOP odred je imao druge polovine novembra oko 700 naoružanih boraca, uzevši u obzir samo čete područja Kozare. Snage neprijatelja su bile 20 puta jače u ljudstvu, a u naoružanju, naročito teškom i automatskom, bio je mnogo jači. Pa i pored tolike nadmoćnosti, u toku 6 dana ofanzive od 24. do 30. novembra, neprijatelj nije uspio da opkoli i uništi 2. KNOP odred. Ustaše i Nijemci (najviše Austrijanci) uspjeli su jedino da pohvataju jedan dio nenaoružanog naroda na terenu Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice i Prijedora i da ih na najužasniji zvjerski način poubijaju.

¹⁹⁾ Arhiv VII k. 113 rg. br. 41/12.

²⁰⁾ Arhiv VII k. 40-H rg. br. 1/1.

Neuspjeh da uništi 2. KNOP odred u opkoljenoj Kozari, okupator je po završetku ofanzive uspostavio na Mrakovici uporište koje je zaposjela i branila 2. bojna 11. pješadijske pukovnije. Bojna je dobila zadatak da se dobro utvrdi za kružnu odbranu u slučaju napada partizana noću, a danju da kontroliše okolni teren, naročito pravce prema pruži Kozarac – Prijedor.

Štab 2. KNOP odreda, kao i poslije 1. i 2. neprijateljske ofanzive, nije dozvolio da se neprijatelj sredi i učvrsti, već je odmah po povlačenju neprijateljskih snaga, napravio plan napada na neprijatelja na Mrakovici. Rano ujutro 5. decembra pet četa 2. KNOP odreda je napalo neprijatelja u uporištu kada se najmanje nadao i u silovitom napadu, koji je trajao nekoliko sati, neprijatelj je potpuno razbijen. Poginulo je 78 neprijateljskih vojnika, ranjeno preko 100 a 92 zarobljena. Zaplijenjeno je 155 pušaka, 12 puškomitraljeza, 6 teških mitraljeza, 4 minobacača, 19000 metaka, 120 granata za minobacač i mnogo druge vojne opreme.²¹⁾

Pobjeda na Mrakovici silno je odjeknula ne samo na području Kozare već i Bosanske krajine i Slavonije.

Kozara je već tada postala simbol nepobjedivosti. O hrabrosti i borbenosti kozarskih partizana, o njihovim silovitim jurišima u napadu, o tome da nema neprijateljskog uporišta koje se može odbraniti kada Kozarčani napadnu, pričalo se u narodu ne samo na teritoriji Bosanske krajine nego i na tlu Hrvatske, u Baniji, Kordunu, Slavoniji, a o borbenosti partizana Kozare znalo se i na teritoriji istočne Bosne.

Slavu kozarskih partizana u neprijateljskoj vojsci i na okupiranoj teritoriji najviše su pronosili zarobljeni pa pušteni domobrani i žandarmi, te su tako svjesno i nesvjesno demoralizatorski djelovali u neprijateljskoj vojsci. Ustaška nadzorna služba (ustaška policija) – ravnateljstvo za javni red i sigurnost vlade NDH je naredilo, u cilju suzbijanja demoralizacije kod domobrana i žandarma, da se svi zarobljeni i pušteni domobrani i žandarmi stave pod prisotru i onemoguću u svome razornom radu. U naredjenju je, između ostalog, navedeno:²²⁾

» ... Komunisti puštaju naše domobrane, oružnike te dužnosnike državne riznice na slobodu, nakon što su ih jedno vrijeme držali u zarobljeništvu ...

Potrebno je radi opreza a u porobitku javnog reda i državne sigurnosti nad svim ovim osobama voditi strogi nadzor, jer je vrlo vjerojatno da ih nisu iz neke velike naklonosti pustili kući, već sigurno radi ispunjenja neke zadaće koja nije u skladu sa probitkom NDH, niti sa postojećim državnim poretkom.«

Zapovjedništvo Banjalučkog zdruga je decembra 1941. godine, poslije borbe na Mrakovici, raspisalo nagradu za najistaknutijim i najsposobnijim vođama partizana na terenu Bosanske krajine, među kojima na prvom mjestu za doktora Mladena Stojanovića.

Okupator je poslije pobjede snaga 2. KNOP odreda na Mrakovici uvidio da nema snaga koje bi mogle uništiti partizanske snage Kozare, a predviđajući da bi kozarski partizani, koji su zaplijenom oružja postali vrlo jaki, mogli napasti poslije Mrakovice na rudnik Ljubiju, uputio istog dana za odbranu rudnika u Ljubiju 923. Landesšicen bataljon.²³⁾ U naredjenju za posjedanje rudnika je navedeno.²⁴⁾

»... Obezbjedenje eksploatacije rude željeza i saobraćaja na pruži Ljubija – Prijedor...«

Pored 923. Landesšicen bataljona okupator je naredio da brani rudnik Ljubiju i 8. ustaška bojna jačine 700 ustaša, tako da je krajem 1941. godine u Ljubiji rudniku bilo 1500 Nijemaca i ustaša.

21) Dušan Mislrača: Nacionalni park Kozara, str. 25.

22) Arhiv VII k. 160 rg. br. 18/6.

23) F. F. Siegler: Die Höheren dienststelle der deutschen Wehrmacht, strana 67, 120, 125, 133.

24) NAV-N-T-883 – 5631891-892.

Od ostalih snaga koje su učestvovala u novembarskoj ofanzivi okupator je u dolini Sane i Une, radi obezbjeđenja izvoza rude, rasporedio jače ustaške snage u koje je imao više povjerenja nego u domobrane, i to:²⁵

- 6. ustaška bojna u Bosanskom Novom jačine 900 ustaša.
- 12. ustaška bojna jačine 600 ustaša u Bosanskoj Kostajnici.
- 11. domobranska pukovnija ojačana artiljerijom u Prijedoru jačine oko 2000 domobrana.
- Na jugu i istoku područja Kozare raspored neprijateljskih snaga ostao je u istom rasporedu kao i u toku novembarske ofanzive.

Dok je neprijatelj vršio raspored svojih snaga za odbranu komunikacija, objekata i svojih uporišta, štab 2. KNOP odreda, poslije pobjede na Mrakovici, naredio je da se stalno i bez predaha napadaju neprijateljske snage i uništavaju.

Svega 10 dana poslije pobjede na Mrakovici, 4 čete 2. KNOP odreda napadaju neprijateljsko uporište u Turjaku noću 15/16. decembra 1941. godine. Neprijatelj je pružio jak otpor, ali su borci II KNOP odreda u silnom i nezadrživom jurišu potpuno ga razbili. Zarobljeno je 134 neprijateljska vojnika, a zaplijenjeno 140 pušaka, 2 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza i mnogo druge vojne opreme. U borbi je poginulo 5 boraca II KNOP odreda.

Noću 17/18. decembra 1941. godine 3. i 4. četa 2. KNOP odreda su napale i razbile neprijateljsku posadu u selu Gornje Vodičevo. Zarobljeno je 40 neprijateljskih vojnika, a zaplijenjeno 40 pušaka, 7 puškomitraljeza. Neprijatelj je imao 4 poginula vojnika, dok sa strane 2. KNOP odreda nije bilo gubitaka.

Stanje na području Kozare krajem 1941. godine

Od jula pa do kraja decembra 1941. godine II KNOP odred je neprekidno napadao neprijateljska uporišta u dolini Sane, Une i Save, na komunikaciji Banja Luka – Bosanska Gradiška, kao i uporišta koja je neprijatelj dublje uspostavljao na području Kozare i u planini Kozari.

Tako je II KNOP odred neprekidno jačao kroz uspješne borbe protiv neprijatelja, te na taj način davao veliki doprinos daljem jačanju i razvoju NOR-a i revolucije.

Na dan 21. decembra 1941. godine održano je vojno-političko savjetovanje OK KPJ za Kozaru i Staba II KNOP odreda u prisustvu člana PK KPJ za BiH Đure Pucara Starog. Na savjetovanju je utvrđeno da Odred ima preko 100 boraca naoružanih sa 845 pušaka, 9 teških mitraljeza, 30 puškomitraljeza i 4 teška minobacača.²⁶

Oslobodena je najveća teritorija područja Kozare na jugozapadu od Bistrice preko Omarske, Rakelića i Rasavaca na zapadu, obuhvatno oko rudnika Ljubije i Prijedora, gdje je neprijatelj blokiran, Volar, Sokolište, Suhača – Blagaj, na sjeverozapadu i sjeveru dolina Une i Save, izuzev neprijateljskih uporišta u Bosanskom Novom, Bosanskoj Dubici, Bosanskoj Gradiški, na istoku rijeke Borna i Osorna, te sela Bakinci, Jakupovci, Klačnice i na jugu selo Jablan.

Na vojno-političkom savjetovanju donijeta je odluka o formiranju bataljona pa je 1. batajlon raspoređen na Karan, drugi batajlon na terenu Bosanske Dubice i Prijedora, a Treći batajlon na terenu Bosanske Gradiške i prema Banjoj Luci od Jablana do Omarske.

Na oslobođenoj teritoriji OK KPJ za Kozaru formirao je u većem broju sela partijske ćelije i seoske aktive SKOJ-a a svugdje u selima su izabrani NOO-i.

²⁵) Arhiv VII, Vjesnik naredbi 1/41.

²⁶) Dušan Miširača: Nacionalni park Kozara, strana 26.

Formirane su i komande opština koje su se ujedno zvale i komande mjesta.

OK KPJ za Kozaru je formirao i 8 vojno-političkih kurseva za omladinu koji su radili do maja 1942. godine u selima: Jutrogošta, Mrazovci (osnovna škola), logor Mednjak, s. Bistrica (srez Bosanska Gradiška), zatim preseljen u s. Jablanicu i Miloševo Brdo, sela Lamovita, Orahova i Jelička.

U selima u kojima su organizovani kursevi bila je obuhvaćena sva omladina oslobođene teritorije Kozare. Po završetku kurseva većina omladinaca je uključena u postojeće jedinice 2. KNOP odreda, a formirane su po bataljoni-ma i zasebne omladinske čete.

Štab 2. KNOP odreda je na oslobođenom području Kozare formirao pozadinske čete koje su imale veliku ulogu u stražarskoj službi, izviđanju pokreta i namjera neprijatelja, u vršenju diverzija na komunikacijama i vezama u ispomaganju po potrebi jedinica 2. KNOP odreda, kao i stalnoj popuni jedinica 2. KNOP odreda kao dopunske jedinice.

Stalno narastanje i vrlo brzo jačanje snaga 2. KNOP odreda sve više je ugrožavalo vojno-privredne interese okupatora, zbog čega je Štab 718. njemačke divizije, angažujući sve svoje snage u Banjoj Luci, dva landešicen bataljona, snage folksdojčera, a naročito koncentracijom i upotrebom velikih snaga ustaša, domobrana i žandarma, nastojao da uništi snage 2. KNOP. Štab 718. djemačke divizije je bio zauzet stalno u borbama na Kozari, organizujući, pored svakodnevnih borbi, i tri velike ofanzive koje su propale.

I dok je okupator do kraja 1941. godine glavnu pažnju usmjerio na područje Kozare, na ostaloj teritoriji BiH a naročito u istočnoj Bosni, 6 partizanskih odreda: Ozrenski, Majevički, Birčanski, Romanijski, spriječili su eksploataciju ruda i šuma ovog prirodno veoma bogatog regiona, ugrozili strategijsku komunikaciju Slavonki Brod – Zenica, Sarajevo – Mostar a ovladali komunikacijama operativnog značaja Sarajevo – Tuzla, Sarajevo – Vlasenica – Zvornik, Sarajevo – Višegrad, Sarajevo – Kalinovik.

Njemački vojno-privredni interesi su bili ugroženi na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, pa je njemačka vrhovna vojna komanda naredila intervenciju jačim snagama. Pošto okupator nije imao dovoljno snaga za jednovremene operacije na teritoriji BiH, donijeta je odluka da se prvo u januaru 1942. godine izvede operacija u istočnoj Bosni, a za organizovanje i sprovođenje ofanzive njemačka vrhovna komanda Jugoistoka je odredila komandujućeg generala Srbije Paula Badera. On je krajem 1941. godine naredio da u ofanzivi učestvuju i 718. njemačka divizija, tako da su posljednji dijelovi ove divizije napustili područje Kozare i grad Banju Luku 7. januara 1942. godine.

Na području Kozare od okupatorskih snaga ostao je samo 923. Landešicen bataljon u Ljubiji i naoružani folksdojčeri u Topoli i Bosanskom Aleksandrovcu, ukupno oko 1000 njemačkih vojnika.

Okupator u istočnoj Bosni u toku januara 1942. godine nije uspio da razbije i uništi partizanske odrede, iako su mu u tome pomagali četnici mučkim napadima na partizanske štabove i položaje jedinica sa leđa, i razornom propagandom pokušavali da iznutra razbiju partizanske jedinice. Izdajničkom i razornom radu četnika suprotstavile su se snage I proleterske brigade koje su po naređenju Vrhovnog štaba NOP i DVJ spriječile razbijanje partizanskih odreda koji su u toku ofanzive sačuvali živu snagu.

I dok je okupator vršio ofanzivu u istočnoj Bosni, po naređenju Štaba II KNOP odreda jedinice Odreda su razvile najveću moguću aktivnost. Samo u januaru jedinice Odreda su izvršile 62 uspješna napada na neprijateljske snage na području Kozare i zarobile nekoliko stotina neprijateljskih vojnika, dok ih je mnogo ubijeno i ranjeno. O najvećoj borbenoj aktivno-

sti 2. KNOP odreda piše u svom izvještaju vrhovnom oružničkom zapovjedništvu NDH zapovjedništvo 3. oružničke pukovnije u Banjoj Luci koje, između ostalog navodi:²⁷⁾

»NDH — zapovjedništvo 3. oružničke pukovnije
Banja Luka 12. siječnja 1942. godine

Vrhovnom oružničkom zapovjedništvu
Zagreb

... 2.) četnička akcija i preduzete protivmjere:
četničko-komunistička akcija na cijelom području pukovnije sve se više pojačava. Ovo osobito važi za područje krila Banja Luka, gdje je pobunjenička skupina u planini Kozari i Prosari najaktivnija. Akcija ove skupine usredotočena sada uglavnom na željezničku prugu Banja Luka — Bosanski Novi i cestu Banja Luka — Bos. Gradiška sa težnjom da presiječe promet na jednoj i drugoj po Banja Luku važnoj arteriji, a zatim da izvrši potpuno opkoljavanje samoga grada Banja Luke, onemoguću opskrbu i prisili na kapitulaciju. Da bi se ova njihova namjera osujetila neophodno je potrebno preduzeti čim prije jednu temeljitu akciju čišćenja u predjelima Kozare i Prosare i to sa jačim snagama, a i sam Banjalučki garnizon pojačati sa većim brojem domobranskih snaga, jer sadašnje raspoložive snage nisu dovoljne za efikasnu odbranu samoga grada u slučaju eventualnoga napadaja pobunjenika ...«

Treća oružnička pukovnija je obezbjeđivala teritoriju Bosanske krajine, dio sjeveroistočne Bosne i zapadni dio Slavonije pa je, na osnovu izvještaja potčinjenih oružničkih postaja, vodova i krila, imala tačan uvid o stanju na teritoriji, te je njena ocjena da je najveća aktivnost ustanika ispoljena na području Kozare, u odnosu na ostalu teritoriju koju je obezbjeđivala, objektivna i realna.

To potvrđuju i podaci o naoružanju 2. KNOP odreda čije narastanje i stalno jačanje je zavisilo od toga koliko će se zaplijeniti oružja, municije i druge opreme od neprijatelja, jer, kao što je poznato, to je bio jedini način u to vrijeme da partizanski odredi jačaju. Sopstvenih magacina i opreme nije bilo, već sve što je trebalo, nalazilo se kod neprijatelja kojega je trebalo napadati, razbijaati, zarobljavati i plijeniti oružje sa municijom i drugom opremom. Tako je 2. KNOP odred za nepuna dva mjeseca u januaru i februaru 1942. godine udvostručio snage od 1000 na 1900 boraca naoružanih sa 1600 pušaka, 50 puškomitraljeza, 11 teških mitraljeza, 4 teška minobacača.²⁸⁾

Još značajniji su podaci da su partizani Kozare ubili i ranili u navedenom periodu 2.100 neprijateljskih vojnika koji su kao takovi izbačeni iz borbenog stroja za uvijek (mrtvi i teško ranjeni).

Övome broju treba dodati preko 2.000 zarobljenih neprijateljskih vojnika koji su takođe bili privremeno izbačeni iz borbenog stroja (zarobljeni domobrani i žandarmi su pušteni iz zarobljeništva, a neprijatelj ih je ponovo naoružavao i upućivao u borbu protiv partizana), što čini ukupno oko 4.100 neprijateljskih vojnika.

Na području Kozare, zbog neprekidne i jake borbene aktivnosti partizana, neprijatelj je bio primoran da stalno angažuje oko 10—15.000 vojnika, a za vrijeme tri ofanzive, koje su vremenski duže trajale, jer je trebalo da se prikupe snage, bilo je angažovano i više od 15.000 vojnika.

Tako su partizani Kozare u toku 1941. godine privukli na sebe preko jedne četvrtine ukupnih snaga Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma i legionara na teritoriji NDH do demarkacione linije (okupacionog područja fašističke Njemačke primj. D. K.). To je bio doprinos kozarskog područja NOR-u i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije u vojnom pogledu.

27) Arhiv VII k. 70 rg. br. 8/2-1.

28) Dušan Misirača: Nacionalni park Kozara, str. 28.

Još je veći bio značaj u privrednom pogledu u spriječavanju eksploatacije i izvoza željezne rude. To je bilo od najvećeg značaja ne samo za borbu naroda i narodnosti Jugoslavije već i za pobjedu snaga antihitlerovske koalicije nad snagama fašističkih država – Njemačke i Italije u II svjetskom ratu.

I u političkom pogledu kozarsko područje je dalo veliki doprinos. Početkom novembra 1941. godine OK KPJ za Kozaru je uputio u Crnovršku partizansku četu na području srednje Bosne tri člana KPJ za formiranje partijske ćelije u toj četi, među kojima i dva člana MK KPJ za Prijedor još iz vremena kraljevine Jugoslavije.²⁹ To je bio dokaz nesebične pomoći u partijskim kadrovima drugim područjima Bosanske krajine, iako je i područje Kozare u to vrijeme imalo potrebu za iskusnim partijskim radnicima.

Dana 26. novembra 1941. godine određen je španski borac i iskusni vojni i politički rukovodilac Ratko Vujović čoče da formira u srednjoj Bosni Motajičku partizansku čet, da je vojnički i politički učvrsti, a potom da se vrati u Kozaru. On je taj zadatak izvršio za mjesec dana, a zatim se vratio u Kozaru.

BORBE NA KOZARI OD FEBRUARA DO OKTOBRA 1942. GODINE

Na Kozari je januara 1942. godine formirana Kozarska proleTERSka četa od boraca Drugog krajiškog NOP odreda, koja je ušla u sastav ProleTERSkog bataljona Bosanske krajine. Glavna borbena dejstva ovog bataljona odvijala su se na terenu srednje Bosne i Slavonije.

Prilikom povratka ProleTERSkog bataljona iz Slavonije na Kozaru, krajem 1942. godine, utvrđeno je da je sama Kozarska proleTERSka četa za svega devet mjeseci u borbama izgubila 68% boraca. To su bili veliki gubici koji pokazuju svu žestinu borbi koje su proleter i vodili protiv neprijatelja, naročito četnika.

Dok su proleter i vodili teške borbe na području srednje Bosne i teritoriji Slavonije, na području Kozare nastavljene su najžešće i najveće borbe. Snage II KNOP odreda su zimi 1942. godine potpuno opkolile neprijateljsku posadu u Prijedoru i pripremale napad. Izvoz željezne rude je prekinut. Tada je njemački okupaTOR, nemoćan da deblokira posadu u Prijedoru i obezbijedi izvoz rude, odlučio da povuče 923. njemački landesšicen bataljon i sačuva ga od uništenja. Druge polovine februara 718. njemačka divizija izvršila je proboj po cijenu velikih žrtava od Bosanske Dubice u Prijedor, a početkom marta iste snage, zajedno sa 923. Landesšicen bataljonom i folksdojčerima iz Prijedora, probili su se nazad u Bosansku Dubicu. O teškim borbama i gubicima komandant 718. njemačke divizije je napisao u izvještaju:³⁰

» ... 1942. godine u mjesecu februaru bila je akcija za oslobodenje jednog našeg bataljona u Prijedoru. I tu su s nama išli domobrani i ustaše. Akcija je uspjela i bataljon je oslobođen. Borbe su bile oštre i imali smo velikih gubitaka...«

Gubici Nijemaca su bili zaista veliki. Preko 200 Nijemaca je ranjeno i ubijeno, među kojima je na Kruškovcu kod Bosanske Dubice ranjen i jedan od komandanata po imenu Hofman. Zaplijenjeno je veliki broj pušaka i preko 20 puškomitraljeza, po prvi put vrlo kvalitetnih njemačkih »šaraca«, zvanih od milošte »Ronjgo« po nadimku borca Rade Gajića-Ronjga koji je prvi »šarac« zaplijenio i odmah ovladao njime, te ga nakon nekoliko sati upotrijebio u borbi protiv Nijemaca.

Njemačka 718. divizija u borbama na Kozari pretrpjela je gubitke u tolikoj mjeri da je njena ubojna moć prilikom proljetnih operacija u istočnoj

29) U srednju Bosnu su upućeni Duško Brković i Ilija Stojanović.
30) Arhiv V. 1.1. Beograd – k. 9 reg. br. 32/10.

Bosni bila znatno oslobljena, ne samo zbog izgubljenih vojnika, nego još više zbog velikog broja promrzlih i iscrpljenih vojnika i oficira.

Petog marta 1942. godine Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu dostavio je izvještaj Glavnom štabu NOP odreda i DV BiH o razvoju ustanka na teritoriji Bosanske krajine, od prvih dana ustanka jula 1941. pa do februara 1942. godine. U izvještaju su dati podaci o razvoju svih pet KNOP odreda, a za II KNOP odred data je najviša ocjena koja se izvodno navodi:³¹⁾

» ... II krajiški narodnooslobodilački partizanski odred (kozarski) po teritoriji je najmanji, ali vojnički najaktivniji i politički najzdraviji, što se može vidjeti iz njegovih mjesečnih biltena.

Ovaj odred za nepuna dva mjeseca (odnosi se na januar i februar 1942. godine primj. D. K.) udvostručio je svoje snage i naoružanje. Ovaj odred je izolovan i izložen jakim koncentričnim napadima neprijatelja. Osim toga, u tom kraju ustanak je bio u rukama naših partijskih drugova. Među oružanim ljudstvom, iako politički još sirovim, nije prodrila četnička propaganda jer je od prvog dana povedena borba protiv četničke politike u vojsci i ustanku, prvoga dana počelo je čišćenje vojnih jedinica od tih elemenata. Onemogućeno je stvaranje vojno-četničkih formacija, iako su u tome pravcu radili izvjesni elementi (na Balju). Politički rad bio je savjesno organizovan u četama i njemu se posvećivala naročita pažnja. Prve čete oko Kostajnice, Dubice, Prijedora, Novoga, Balja, Dobrljina, Gradiške organizovali su naši partijski drugovi...

Kozarski odred čini pozitivan uticaj na čete IV odreda oko Prnjavora i Crnog Vrha. Ovaj odred prebacuje svoje snage preko pruge oko Jeličke, Piskavice, pa prema Bronzanom Majdanu. Jedna četa ovog odreda logoruje već u Jeličkoj i tako ima direktan dodir sa četama Manjačkog bataljona IV NOP odreda. Ovaj odred takođe pruža svoje snage preko Miljakovaca i Rasavaca ispod Prijedora i vojnički saraduje sa Sanskim bataljonom. Vojnici ovog odreda primjer su discipline i pravog partizanskog odgoja. Pravilnom politikom u prvim danima ustanka prema muslimanskim seljacima pridobili su kozarski partizani muslimanski živalj uza se. Ne samo da je razvijena politička saradnja između Muslimana i kozarskih partizana nego ima slučajeva da i muslimanski seljaci ulaze u partizanske čete (iz Kozarca)...

Moralno-političko jedinstvo naroda na području Kozare i jedinica II KNOP odreda postignuto je požrtvovanim i pravilnim političkim radom Okružnog komiteta KPJ za Kozaru, Okružnog komiteta SKOJ-a i Štaba II KNOP odreda.

Na području Kozare već od prvog dana borbe formirane su partijske čete, aktivni SKOJ-a, izabrani seoski NOO-i i formirane pozadinske čete.

Po selima su održavane konferencije na kojima je narod upoznat sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe i značajem borbe protiv neprijateljske propagande i špijuna koje je neprijatelj ubacivao, kao i značaju uništenja nekoliko četničkih elemenata odmah prvih dana borbe. Zbog toga okupator nije uspio prodrijeti pomoću četničkih elemenata na kozarsko područje radi slabljenja i razaranja snage Odreda i jedinstva naroda.

Jedinice II KNOP odreda su noću 15/16. marta 1942. godine napale neprijateljsku posadu u Kozarcu, neprijatelja uništiti, a mjesto oslobodili. Zaplijenjeno je 110 pušaka, 2 teška mitraljeza, 5 puškomitraljeza i mnogo druge ratne opreme.

Svega 10 dana kasnije, 25. marta, održano je u štabu II KNOP odreda vojno-političko savjetovanje u prisustvu člana Pokrajinskog komiteta KP Bosne i Hercegovine Đure Pucara na kojemu je donijeta odluka da se formiraju još dva bataljona II KNOP odreda i to četvrti i Udarni batajlon. Đuro Pucar je upoznao OP KPJ za Kozaru i Štab II KNOP odreda o teškoj situaci-

31) Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom IV, knj. 3, dok. 93.

ji na terenu Manjače i području srednje Bosne gdje 1. krajiški proleterski bataljon vodi danonoćno borbe sa naraslim četničkim snagama, pa je odlučeno da se Udarni bataljon što prije formira i krene u srednju Bosnu u pomoć Proleterskom bataljonu.

Udarni bataljon je formiran 1. aprila u selu Maričkoj jačine 350 boraca, naoružan sa 300 pušaka i 17 puškomitraljeza od čega 11 njemačkih »Saraca«. Udarni bataljon je odmah krenuo preko Manjače za srednju Bosnu, a sa bataljonom se kretao i Đuro Pucar. U srednjoj Bosni Udarni bataljon se zadržao svega 20 dana, jer je zbog priprema neprijateljske velike ofanzive na područje Kozare, morao da se vrati što prije u Kozaru. Svi borci i narod Kozare tada su bili u velikoj žalosti zbog pogibije omiljenog i legendarnog prvog komandanta Kozare doktora Mladena Stojanović, kojega su četnici ranjenog uhvatili u Jošavci 1. aprila i ubili u istom selu 2. aprila 1942. godine.

U teškoj situaciji, kada su fašistički okupatori pomoću četnika prevladali u Srbiji, Crnoj Gori, Hercegovini, istočnoj Bosni, a u zapadnoj Bosni ustaše i četnici pravili sporazume pod okriljem okupatora i kada je njemački fašistički okupator pripremao svoju najveću ofanzivu na slobodnu teritoriju područja Kozare, štab II KNOP odreda je donio odluku da napadne jake neprijateljske snage u Prijedoru i oslobodi grad. Ta je odluka donesena na osnovu direktive Vrhovnog komandanta NOP i DVJ od 31. marta, u kojoj je, između ostalog, navedeno: »Najviše koristi biste izvukli osvajanjem Prijedora; povezali biste teritoriju I i II odreda, dobili biste dobro uporište za vaš dalji rad, onemogućilo bi se Nijemcima izvoženje rude..«³²⁾

U Prijedoru i Ljubiji se tada nalazilo 10 domobranskih satnija (četa) iz sastava 2, 10. i 11. pješadijske pukovnije, preko 200 ustaša 8. ustaške bojne (bataljona), Sanska posadna bojna jačine 580 domobrana i preko 100 žandarma, policajaca i agenata. Ukupno se nalazilo u Prijedoru i Ljubiji oko 2.600 domobrana, ustaša, žandarma i policajaca.³³⁾

Na Prijedor su napale glavne snage II KNOP odreda, pet četa I KNOP odreda, i Banijska proleterska četa koja se zatekla na području Kozare u prolazu iz Banije preko Podgrmeča i Kozare za Slavoniju.

Ukupno je u napadu učestvovalo oko 2.500 partizana.

Prijedor je napadnut noću 15/16. maja i oslobođen 16. maja u 16 časova. Drugog dana, 17. maja, 1. bataljon II KNOP odreda je oslobodio rudnik Ljubiju.

U Prijedoru je zarobljeno 1.200 domobrana i preko 200 ustaša i žandarma.

Zaplijenjeno je 1.200 pušaka, dvije haubice, 5 minobacača, 8 teških mitraljeza, 15 puškomitraljeza, radio-stanica, velike količine municije i druge ratne opreme.

Gubici partizana: 30 mrtvih i 65 ranjenih.³⁴⁾

Oslobođenje Prijedora je bilo od ogromnog značaja za dalji razvoj NOP-a na teritoriji Bosanske krajine, jer je taj uspjeh postignut u kritično vrijeme po dalji razvoj NOP-a, kada su snage kontrarevolucije (četnici u savezu sa ustašama) postigli nadmoć na području srednje Bosne, razbivši IV KNOP odred, a na drugim područjima, osim Podgrmeča, Bosanskog Petrovca i Drvara, razvili jak razorni rad. O teškoj situaciji na teritoriji Bosanske krajine i značaju oslobođenja Prijedora pisao je Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu 11. juna 1942. godine Vrhovnom štabu NOP i DVJ. Na kraju izvještaja, u zaključku, Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu je napisao:

32) Arhiv VII k. 2 rg. br. 18/2.

33) Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, knj. I, str. 233.

34) Zbornik dokumenata i podataka NOR-a, tom IV, knj. 3, dok. 93.

»... Naše vojničke snage su u porastu. Inicijativa i elan za veće vojničke akcije je tu. Osjeća se zbuđenost kod neprijatelja... Nije isključeno da će radi važnosti Prijedora i Ljubije pokušati neprijatelj od Banjaluke većim snagama nadirasti prema našoj oslobođenoj teritoriji...«

Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu je znao situaciju na teritoriji Bosanske krajine, pa je na osnovu te situacije istakao značaj oslobodjenja Prijedora u pravi čas, kada je za dalji razvoj NOP-a to bilo od presudnog značaja, a nije znao, niti je mogao znati da je oslobodjenje Prijedora i u vezi s tim jačanje snaga NOP-a u Bosanskoj krajini bilo veoma značajno i za dalji razvoj NOP-a u Jugoslaviji, jer je Vrhovni komandant NOP i DVJ, na osnovu povoljnog razvoja situacije u Bosanskoj krajini 19. juna na području Zelen gore donio jednu od najznačajnijih odluka u ratu i revoluciji, a to je da sa 4 proleterske brigade krene u Bosansku krajinu, odakle će razviti NOP u svim krajevima Jugoslavije.

Od zaplijenjenog oružja i opreme u Prijedoru i Ljubiji Operativni štab NOPO za Bosansku krajinu je formirao 21. maja 1942. u selu Lamovita, na jugozapadnim obroncima planine Kozare, 1. krajišku NOU brigadu. To je bila prva brigada formirana u Bosni i Hercegovini, a treća po redu u Jugoslaviji, odmah poslije 1. i 2. proleterske brigade. U brigadi je na dan formiranja bilo 1.200 starih i iskusnih boraca, što joj je dalo poseban kvalitet u pogledu visoke političke svijesti i vojne sposobnosti a to će ova brigada kroz borbe u najvećem dijelu Jugoslavije do kraja rata nebrojeno puta dokazati. Prve borbe Brigada je vodila prema Banjaluci kod Joškove Vode, Brankovaca, Sasine, Bronzanog Majdana i već tada neprijateljima: Nijemcima, četnicima i ustašama nanijela teške gubitke, a naročito za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozaru.

Poslije oslobodjenja Prijedora spustila su se na slobodnu teritoriju Kozare i dva aviona sa kojima su prešli na stranu NOP-a piloti domobranske vojske, članovi KPJ od ranije i istaknuti aktivisti ilegalnog NOP-a Banjaluke Rudi čajavec i Franjo Kluz. To je bila avijacija II kozaračkog NOP odreda i to je bila prva partizanska avijacija, a odlukom Vrhovnog komandanta NOV i POJ dan prelaska pomenutih avijatičara sa avionima na slobodnu teritoriju određen je za dan osnivanja Jugoslovenskog ratnog vazduhoplovstva.

Na kraju, oslobođenjem Prijedora znatno su ojačane snage II KNOP odreda koji će zajedno sa 1. krajiškom NOU brigadom dočekati veliku neprijateljsku ofanzivu na Kozaru.

Veliku ofanzivu na Kozari njemačko-fašistički okupator je planirao i sproveo u proljeće i ljeto 1942. godine, a u vezi novih strategijskih planova fašističkih država Njemačke i Italije.

Poznato je da su njemačke armije pod Moskvom krajem 1941. godine pretrpjele neuspjeh i bile primorane da se povuku 300 kilometara na zapad i jugozapad.

U proljeće 1942. godine vođa fašističke Njemačke Adolf Hitler u dogovoru sa vođom fašističke Italije Benitom Musolinijem mijenja strategijski plan i, umjesto ponovnog pokušaja osvajanja Moskve i Lenjingrada, koncentriše velike snage u Ukrajini sa ciljem prodora preko Kavkaza u Iran i Bliski istok da bi se domogao bogatih izvora nafte.

Istovremeno njemačko-italijanske armije pod komandom Ervina Romela u sjevernoj Africi, sa teritorije Libije, vrše u ljeto 1942. godine snažnu ofanzivu prema Sueckom kanalu sa ciljem osvajanja Egipta, Arabijskog poluostrva i spajanja sa njemačko-italijanskim armijama ojačanih vojnim jedinicama saveznika i satelita, koje treba da prodru preko Kavkaza u Iran.

Za uspješno sprovođenje novog strategijskog plana fašističkim državama Njemačke i Italije su potrebne velike količine rude željeza radi proizvodnje svih vrsta naoružanja i motornih vozila. Ovo je utoliko bilo potrebnije što su

države antihitlerovske koalicije 1942. godine već bile stigle i prestigle fašističke države u naoružanju, što potvrđuju slijedeći podaci:

	SAD	Vel. Britanija	SSSR	Njemačka	Japan
Aviona	86.000	26.263	18.000	25.220	15.300
Tenkova	29.500	7.467	30.000	19.300	—

Nema zvaničnih podataka o italijanskoj ratnoj proizvodnji, ali se može sa sigurnošću tvrditi da su Italijani 1943. godine proizveli mnogo manje aviona i tenkova od Nijemaca. Isto tako, ne može se tačno utvrditi koliko su tenkova proizveli Japanci. Ali je jedno tačno, da su Saveznici 1942. godine proizveli više tenkova i aviona od Njemačke, Italije i Japana, a 1943. godine nekoliko puta više.³⁵

Ovi podaci još jednom potvrđuju koliko je Njemačkoj i Italiji bila potrebna ruda željeza za proizvodnju svih vrsta naoružanja. Njemačka i italijanska ratna industrija uz puno korištenje veoma razvijene industrije Njemačke i okupiranih zemalja zapadne i srednje Evrope sa italijanskom industrijom, a uz totalnu eksploataciju visoko stručne robovske snage okupiranih država Evrope, mogla je, bez obzira na povremeno bombardovanje savezničke avijacije, proizvesti velike količine naoružanja. Međutim, nedostajale su dovoljne količine rude željeza.

A rudno bogatstvo željeza, prvo u Evropi, nalazilo se na području Kozare i to ne samo u rudniku Ljubiji, već od Omarske i Tomašice, dolinom Gomjenice i Sane do Blagaja. Za vrijeme kraljevine Jugoslavije, pored rudnika Ljubija, ovo rudno bogatstvo su počele eksploatirati razne kompanije — akcionarska društva, što se potvrđuje pregledom i statističkim podacima 1940. godine, koji se navode:³⁶

35) L. M. Chasaln: *Historie militaire de la seconde guerre mondiale*, Pyot, Paris, 1951, strana 442.

36) Rudarska i topionička statistika kraljevine Jugoslavije službeno izdanje ministarstva šuma i rudnika, odjeljenje za vrhovni rudarski nadzor, državna štamparija u Sarajevu, 1941. godine, željezna ruda.

Red. br.	Mjesto, opština i srez	Poduzetnik odn. akc. društvo	Direktor rudnika	
1.	Blagaj Japra Bos. Novi	E.A. Kosović Komp. Beograd Palata akademie nauka	Pomoćnik Milena Novaković Miškova – Beograd direktor ing. Anđelko Siber	
	Površina u Ha	Glavni sastavni dijelovi elementa kod rude	Proizv. u tonama	Prosječan broj zapos. radnika
	0,925	FE + MN 50«/»	5.199	168
2.	Ljubija Ljubija Prijedorski	Jugoslavenski Čelik A. D. Sarajevo	Ing. Branko Jokanović	
	1100	Linfomit FE 52% MN 2%	420.039	1.396
3.	Rasavci Rakelići Prijedorski	Kranjska industr. družbe Jesenice	punom. Hans Dir. Karion Ivan Sarajevo Vinarska	
	50	FE 48% MN 1%	1.696	67
4.	Tomašica (Gradina) Tomašica Prijedorski	Topionica željeza Topusko	Punomoćnik ing. Leon Kavčnik, a direktor rudnika Ivan Horušek	
	1.44	FE 48% MN 1,7%	1277	70

Kada se sagledaju navedeni podaci, sasvim je razumljivo zašto je okupator toliko bio zainteresovan za kozarsko područje.

Kao prvo, on je morao obezbijediti vrlo značajne komunikacije dolinama Save, Une i Vrbasa prema Jadranskom i Egejskom moru, radi snabdijevanja njemačko-italijanskih armija u sjevernoj Africi a koje su partizani Kozare ugrozili.

Kao drugo, rudno bogatstvo područja Kozare za njemačku ratnu privredu, na prvom mjestu bogatstvo rude željeza, bilo je od presudnog značaja. Trebalo je eksploatacijom rude željeza i njenom preradom obezbijediti armijama fašističkih država Evrope, Njemačke i Italije, dovoljno tenkova, topova, aviona, kamiona i svih drugih vrsta naoružanja za osvajanje svijeta.

To su bila dva glavna razloga velike ofanzive njemačkog fašističkog okupatora na području Kozare juna i jula 1942. godine.

Dok nije došlo do promjene strategijskih planova fašističkih država za vođenje rata aprila 1942. godine, njemački fašistički okupator nije bio toliko ugrožen u vojnom pogledu na prostoru Balkana od strane snaga II KNOP odreda. A što se tiče rude željeza, premda mu je bila veoma potrebna, ipak te potrebe su bile mnogo manje i nisu bile momentalno neophodne, kao poslije promjene strategijskih planova. To se potvrđuje povlačenjem njemačkih snaga iz Ljubije marta 1942. godine, kao i stavovima njemačkih komandanta, utvrđenih na osnovu dokumenata.

Kao prvo, navodi se stav njemačkog komandanta Jugoistoka pionirskog generala Kuncea, koji je, na proputovanju kroz Zagreb radi savjetovanja u Opatiji, 27. februara u 10 časova i 15 minuta svratio sa svojom pratnjom na dogovor kod njemačkog poslanika u NDH Zigfrida Kašea. Razgovoru je prisustvovao i njemački poslanik u Zagrebu Glaise fon Horstanau. Toga dana došlo je do žestokih sukoba i potpunog razmimoilaženja komandanta Jugoistoka Kuncea i njemačkog poslanika Kašea. To potvrđuje telegram koji je Kaše, poslije neugodnog razgovora sa Kunceom, poslao 27. februara u 24 časa rajhsministru (odnosi se na Joahima fon Ribentropa) sa napomenom da ga ovaj odmah primi radi toga što je savjetovanje u Opatiji bilo zakazano 3. marta, kako bi rajhsministar imao vremena da utiče na Kuncea da promijeni stav. Rajhsministar je primio telegram 28. februara u 1 čas i 50 minuta. U telegramu je doslovce pisalo:

... »Danas u 10 časova i 15 minuta posjetio me je sa pratnjom vojni zapovjednik Jugoistoka, general Kunce, a u prisustvu takođe generala Glajzea fon Hosenaua ...

On je rekao da vidi dva žarišta ustanka
Istočna Bosna od Save do Dubrovnika,
Zapadna Bosna prostor Prijedora.
Sjeveroistočna Bosna je naša operativna oblast...
Okolo Prijedora ja ne mogu rasporediti njemačke trupe,
taj prostor treba da zaposjednu ustaško-domobranske
(u tekstu piše Hrvatske) jedinice...
Ja sam na to primjetio:

Okolo Prijedora potrebne su njemačke trupe radi vojnoprivrednih interesa i sigurnosti njemačkih naselja oko Topole. Sadašnje borbe njemačkih trupa kod Dubice prema Prijedoru su upotrebljene sa zakašnjenjem, ali ih treba zadržati i pojačati...«

Iako je njemački poslanik Kaše intervenisao kod rajhsministra, njemačka vrhovna komanda oružanih snaga (OKW) složila se sa generalom Kunceom pa je u vezi sa tom odlukom došlo do povlačenja njemačkih snaga iz rudnika Ljubije i Prijedora. To ne znači da okupator nije bio za ofanzivu na Kozari, ali nije bio za upotrebu većih njemačkih snaga već ustaško-domobranskih. Međutim, promjenom strategijskih planova fašističkih država Njemačke i Italije, mijenja se iz osnova i stav u pogledu potrebe za rudom željeza i u pogledu obezbjeđenja jugoistočnog prostora radi dotura materijalnih potreba armijama u sjevernoj Africi. I u jednom i u drugom pogledu za okupatora kozarsko područje je postalo vrlo značajno. Oda je se puno priznanje Zigfridu Kašeu za njegovo ranije stanovište, pa se ovlašćuje da utiče na što brže pripremanje ofanzive na Kozari. To se opet potvrđuje pismom Kašea kojeg citiram:

»Vrlo poštovani gospodine generale!

... »Za Njemačku ratnu privredu liferovanje rude iz prostora oko Prijedora je od najvećeg značaja. Najhitnije čišćenje i ponovno osiguranje pruge preko Novog za izvoz rude je neodložan zahtjev... sadašnje operacije u istočnoj Bosni molim što prije završiti. Prema potrebi tamo ostaviti jednu njemačku jedinicu za obezbjeđenje položaja.

Uostalom ne bi trebalo da još jednom moje stanovište ističem, da je to pitanje naših političkih i privrednih interesa. Prije ljeta ne smije se desiti da ovaj cilj ne bude postignut.

Hajl Hitler!

Njemački poslanik Kaše«

Pismo je pisano 3. maja 1942. godine, a već 14. maja stiže u Banjaluku četa za vezu 714. njemačke divizije da u Hotelu »Bosni« pripremi komandno mjesto buduće borbene grupe »Zapadna Bosna«.

Na pripremi ofanzive se užurbano radi. Dana 31. maja izdane su smjernice, a 6. juna i prve zapovjesti za napad borbenih grupa »Vedel« i »fon Gejzo«.

I u tom periodu pripreme ofanzive I KNOU brigada, kao i kasnije do 19. juna, svojom borbom dovela je okupatora u vrlo kritičnu situaciju, dovela je u pitanje cijeli plan neprijateljske ofanzive, uticala je da su borbe poprimile dugotrajan karakter i u svemu tome nanijela neprijatelju velike gubitke, a i sama je podnijela velike žrtve. Kada ovo ističem, želim da ukazem na nepotpune, neosnovane i netačne ocjene o I KNOU brigadi za vrijeme neprijateljske ofanzive na Kozari. U ocjeni uloge I KNOU brigade grijehili su u toku rata i štabovi u svojim izvještajima, a poslije rata to su prihvatili i neki historičari. A prava istina, ukratko rečeno, je ova:

Neprijatelj je planirao da nabaci snage II KNOP odreda na planinu Kozaru i za to je predvidio snage kojima je raspolagao. Za borbu protiv snaga I KNOU brigade na prostoru Bronzanog Majdana, koje je očigledno potcijenio, predvidio je dvije bojne Banjalučkog zdruga i četnički puk »Manjača«. Ove bojne su 6. juna, uz podršku tenkova, prije početka ofanzive, napale I KNOU brigadu s ciljem da obezbijede zaleđe borbene grupe »Vedel«, koja je, po planu, 10. juna trebala da proдре u Prijedor, a u vezi s tim zadatkom, da okupiraju prostor oko Bronzanog Majdana i spoje se sa posadom u Sanskom Mostu.

Prva KNOU brigada razbila je ove dvije bojne ustaša i domobrana, zarobivši 84 vojnika i oficira, zatim razbila četnički puk »Manjača«, a potom 9. juna oslobodila Bronzani Majdan. Neprijatelj je sa ofanzivom počeo 10. juna. Drugoga dana, 11. juna Štab I KNOU brigade je utvrdio da se radi o ofanzivi na Kozari i odlučio da najkraćim putem, preko Piskavice, pređe u Kozaru radi pomoći II KNOP odredu.

Pred zoru 12. juna brigada je stigla kod željezničke stanice u Piskavicu, gdje dolazi do iznenadne žestoke borbe u susretu sa neprijateljem. Neprijatelj je pretrpio velike gubitke i to 500 mrtvih i 400 ranjenih, a brigada 50 mrtvih i 53 ranjena. Zarobljeno je 150 neprijateljskih vojnika. U posljednjem momentu stigli su neprijatelju u pomoć tenkovi. Brigada se povukla, ali je nastavila na tom prostoru borbe.

Istoga dana dolijeće iz Beograda u Banjaluku avionom komandant Srbije general Bader i odmah proužava za Prijedor gdje u oklopnom vozu održava sastanak sa generalom Štalom. Situacija je kritična za borbenu grupu »Vedel«, kojoj se za leđima nalazi I KNOU brigada. General Bader naređuje da se formira nova borbena grupa »Fric« jačine 4.500 vojnika koja u borbi sa I brigadom 14. i 15. juna trpi veće gubitke. Nije bilo drugog rješenja, nego zadržati plansko nastupanje na Kozaru i angažovati obje borbene grupe, »Vedel« i »Fric«, protiv I KNOU brigade.

Dana 19. juna grupa »Vedel« nastupa od Prijedora uzvodno dolinom Sane prema Bronzanom Majdanu uz podršku tenkova, a grupa »Fric« preko Brankovca prema Piskavici. Prva KNOU brigada se povlači preko sela Peića u Podgradce, a grupa »Vedel« se vraća 21. juna u Prijedor.

Što se tiče II KNOP odreda, zadržavanjem neprijateljskih snaga od strane I KNOU brigade, Odred je dobio u vremenu da procijeni snage neprija-

telja, da koncentriše svoje snage i da pređe u vremenu od 18. juna do 2. jula u snažne protivnapade, koji su neprijatelja od 24. juna do 27. juna doveli u vrlo kritičnu situaciju na području Kozare, u situaciju da se brani, u situaciju da dovlači pojačanja prebacivanjem na Kozaru glavnih snaga njemačkih posadnih divizija iz Srbije, folksdojčera iz Slavonije i ustaško-domobrinskih snaga iz reona Petrinje i Siska.

Vodeći dugotrajnu (Nijemci su bili uplanirali da ofanzivu završe za 8–10 dana) i iscrpljujuću borbu protiv koncentrisanih glavnih snaga Nijemaca, ustaša, domobrana i folksdojčera, II KNOP odred i I KNOU brigada su zadržavanjem i nanošenjem ozbiljenih gubitaka glavnim snagama neprijatelja, doprinijeli da su snage neprijatelja bile znatno oslabljene na teritoriji NDH i Srbije, što je uslovalo brži razvoj NOP-a u Jugoslaviji.

Najžešće borbe za cijelo vrijeme ofanzive vođene su na terenu opštine (ranije sreza) Bosanska Dubica.

Komandant borbene grupe »Zapadna Bosna« general štal nalazi se stalno u Bosanskoj Dubici, nadlijeće avionom fornt 23. juna, natjeruje njemačke i ustaško-domobranske snage da po svaku cijenu povrate izgubljene položaje oko Kozare. Istovremeno telegramom obavještava komandanta Srbije generala Badera o kritičnoj situaciji. General Bader odmah avionom stiže u Bosansku Dubicu i na licu mjesta se uvjerava da bez dovođenja pojačanja ne samo da je napredovanje zaustavljeno već i da će postojeće snage biti vrlo brzo uništene. On telegramom iz Bosanske Dubice 23. juna obavještava komandanta Jugoistoka pionirskog generala Kuncea i njemačkog generala u Zagrebu Glajzea fon Horstenaua da je donio odluku o prelasku u odbranu sa obrazloženjem:³⁷⁾

»Sangama kojima se sada raspoložuje nije izvodiv napad na dobro utvrđenu i šumovitu Kozaru, jer su njemačke snage suviše slabe, a hrvatske ne raspoložuju sa dovoljno komandnog kadra; naoružanja i morala«.

Vrhovni komandant Jugoistoka pionirski general Kunce, telegramom naređuje generalu Baderu da odmah prikupi sve moguće raspoložive njemačke snage u Srbiji da noću 23. juna krenu željezničkim transportom za Bosansku Dubicu.

Komandant korpusa i komandant Srbije, general Bader, na osnovu naređenja Vrhovnog komandanta Jugoistoka, telegramom je naredio sljedeće:

- »— 704. pješadijskoj diviziji
- 714. pješadijskoj diviziji
- 717. pješadijskoj diviziji
- Borbenoj grupi »Zapadna Bosna«

Na znanje njemačkom generalu u Zagrebu

Radi nastavljanja operacija borbenoj grupi »Zapadna Bosna« se od 24.

VI. dovode željezničkim transportima:

— 1. taktički štab 704. pješadijske divizije, komandant general Borowski (Borowsky), a načelnik odelenja major Rank.

- 734. pješadijski puk iz Beograda
- 1. bataljon 721. pješadijskog puka 717. divizije
- 2. i 4. baterija 654. artiljerijskog divizionara
- 3. baterija 670. artiljerijskog divizionara
- 4. baterija 661. artiljerijskog divizionara

Zadatke osiguranja u Beogradu preuzima 2. bataljon 724. puka koji će biti dopremljen u Beograd željezničkim transportom.

717. divizija preuzima po odlasku 1. bataljona 721. pješadijskog puka privremeno sa pola bataljona osiguranje reona Gornjeg Milanovca.«

Ovo naređenje vrhovnog komandanta Jugoistoka i komandanta Srbije potvrđuje da su Nijemci uništenju snaga II KNOP odreda i naroda Kozar-

re podredili sve raspoložive snage, jer to su neminovno zahtijevali opšti interesi Trećeg Rajha za dalje vojnostrategijske operacije na frontovima u Evropi i Africi. Time je još jednom potvrđeno da su borbe na Kozari daleko prevazišle značaj doprinosa borbi u Jugoslaviji.

Njemačka komanda Jugoistoka za uništenje partizana Kozare ne samo da je angažovala sve raspoložive snage njemačke, ustaško-domobranske vojske i znatan broj četnika već su za borbu protiv II KNOP odreda bile angažovane i sve raspoložive snage folksdojčera (domaćih Švaba u NDH), ukupno 1.344.

Angažovanjem raspoloživih snaga folksdojčera jedinica na području Kozare, njemačka naselja u Slavoniji i Srijemu su ostala bez naoružanih mjesnih zaštita. To je omogućilo borcima III operativne zone Hrvatske (ova zona je obuhvatala Srijem i Slavoniju) da uništavaju ljetinu zločinaca koja je služila okupatoru za vođenje rata, da kažnjavaju razne zločince koji su terorizali i ubijali naše narode i narodnosti, da ne dozvole Nijemcima, domaćim Švabama, da obezbjeđuju pruge i ceste za račun okupatora, da uništavaju njemačke špijune i da oslobađanjem njemačkih naselja ukažu narodu na ciljeve NOB-a, pozivajući ih da zajedno sa ostalim našim narodima i narodnostima stupe u borbu protiv fašizma.

Rukovodstvo njemačke narodnosne grupe u NDH je bilo jako pogođeno i zabrinuto zbog ovakvog nepovoljnog razvoja situacije, pa je zamjenik vođe njemačke narodnosne grupe Lihtenberger pisao 11. juna njemačkom poslaniku u NDH Zigfridu Kašeu o teškoj situaciji u Srijemu i Slavoniji sa molbom da se što prije sa Kozare povrate folksdojčerske jedinice. Zigfrid Kaše, preko kojega su išla najpoverljivija naređenja, znajući značaj uništenja naroda i partizana Kozare za pobjedu njemačkog Rajha u II svjetskom ratu, nije ni odgovorio na ovu molbu.

Svega pet dana kasnije, 16. juna, njemačkom poslaniku u NDH lično piše vođa njemačke narodnosne grupe doktor Branimir Altgajer sa širim obrazloženjem o situaciji u kojoj se nalaze njemačka naselja u Srijemu i Slavoniji. On, između ostalog, piše:³⁸⁾

»Rukovodstvo njemačke narodnosne grupe u NDH

Osijek, 16. juna 1942. g.

Dva puta se piše. Prvi put 11. juna 1942. godine.

Predmet: Borba sa partizanima u Srijemu i zapadnoj Slavoniji.

Višem vođi (Obergruppenführern)

Rukovodstvo njemačke narodnosne grupe konstatovalo je sa pojačanom zabrinutošću da je ugrožavanje njemačkih naselja u Srijemu i Slavoniji i nanesenom štetoj ljetini ove godine pojačano. Dosada njemačka naselja bliže šumama i u planinskim oblastima bila su u većoj opasnosti, dočim sada narastanjem kukuruza partizani su ugrozili naselja i u ravnici.

Osiguranje pojedinih mjesta mjesnom zaštitom nažalost i pored najbolje volje ne može se izvršiti protiv partizana, ako se ne raspolaze sa preko 30 pušaka u svakom naselju.

Osim toga, iz najvećeg broja naselja sposobni ljudi za vojsku ili vojnu službu se nalaze u Njemačkoj na radu. Preostali ljudi su mnogo stariji koji se bave poljoprivredom i s pravom zahtijevaju i traže odmor noći, a ne da budu na straži i da vrše patrolnu službu.

U zapadnoj Slavoniji vlada stalno panika tako da jedan dio ljudi i pored velike ljubavi za kuću i posjed bi išli na rad u Njemačku, čuju se prigovori i teški prijekori rukovodstvu grupe da smo zapostavili odbranu naselja ...«

38) Arhiv VII k. 27-B reg. br. 35/1-1.

Dalje u dopisu vođa njemačke narodnosne grupe predlaže da se povuku folksdojčerske jedinice sa područja Kozare i zaštite njemačka naselja u Srijemu i Slavoniji.

Na ovaj dopis poslije 10 dana njemački poslanik u NDH je odgovorio sljedeće:³⁹⁾

»Njemačko poslanstvo
referat za folksdojčere (odjeljenje)
Zagreb, 26. juna 1942. godine
Dragi družo Lihtenberger!

Žao mi je da na Vašu podnesenu molbu od 24. juna (to znači da je poslije Altgajera, Lihtenberger podnio i treću molbu — primj. D. K.), ne mogu pozitivno odgovoriti, a po pitanju naoružanja mjesnih zaštita.

U cijeloj Hrvatskoj nema više ni jednog mjesta koje ima još oružja na raspolaganju.

Gospodin poslanik ne bi mogao da sa Kozare u ovom trenutku povuče ni jednog čovjeka koji je tako neophodan za uništenje komunista na Kozari ...«.

Koncentracija svih raspoloživih snaga na Kozari nije se samo odrazilo pozitivno na razvoj NOP-a u Slavoniji gdje je u to vrijeme bio i I krajiški proleterski bataljon, već je to imalo najvećeg značaja za razvoj NOP-a u Jugoslaviji. Zapadna i jugozapadna Bosna juna i jula 1942. godine je skoro bila bez neprijateljskih snaga, upravo na prostoru kuda su vršile pohod proleterske brigade pod komandom Vrhovnog štaba NOP i DVJ prema slobodnoj teritoriji Bosanske krajine. Do takvog stanja je došlo razvojem vojno-političke situacije u svijetu i kod nas.

Na osnovu sporazuma Adolfa Hitlera i Benita Musolinija u Berhtesgadenu aprila 1942. godine, a u vezi promjene strategijskog plana daljeg vođenja rata, Musolini je naredio da se povuku italijanske jedinice iz druge i treće zone NDH, a da taj prostor popune ustaško-domobranske jedinice. Vlada NDH je pristala uz sporazum sa Italijanima da popuni taj prostor ustaš-

W&CHEöTas&^pXL scsasgma. ^e.TBaijč.v <la. <šā
'sca.'gi. V A m ^ p a ^ i a

nisu nikoga objavještavali.

Italijani su u maju sa Nijemcima, ustaško-domobranskim jedinicama i četnicima vršili ofanzivu na teritoriji Hercegovine, sjeverne Crne Gore i jugoistočne Bosne. Prva i druga proleterska brigada sa partizanskim odredima Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka, pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba NOP i DVJ, našli su se u teškoj situaciji na području Zelenogore i Sutješke.

Upravo u najtežoj situaciji, Italijani su najednom prekinuli borbe i otpočeli sa povlačenjem. To je olakšalo situaciju i omogućilo predah i odmor partizanskih jedinica poslije dugotrajnih i iscrpljujućih borbi. Za to vrijeme Vrhovni komandant NOP-a i DVJ Josip Broz Tito je formirao od odreda brigade i to 3. sandžačku, 4. i 5. crnogorsku proletersku brigadu.

To je bila priprema za pokret jedinica, sa ciljem daljeg razvoja NOP-a.

Na sastanku CK KPJ održanom 19. juna 1942. godine razmatrano je pitanje u kome pravcu da se krene radi daljeg razvoja i jačanja NOP-a. Jedni su bili za Srbiju, a drugi za istočnu Bosnu. Kada je razmotrena situacija, utvrđeno je da zbog opšteg nepovoljnog razvoja situacije, brigade se tamo ne bi mogle održati. Tada je uzео riječ Josip Broz Tito i na njegov prijedlog odlučeno je da se ide u Bosansku krajinu.

Drug Tito je u ovoj najznačajnijoj istorijskoj odluci aprila 1961. godine u »Komunistu« napisao:

39) Arhiv VII k. 27-B reg. br.48/1.

... »Rekao sam da treba ići tamo gdje ćemo ih omasoviti (odnosi se na jačanje brigada čije je brojno stanje bilo tada ispod 1.000 boraca, osim 1. proleterske brigade – primj. D. K.), gdje je žarište najjačeg partizanskog razmaha, a to je zapadna Bosna. Mi smo tačno znali šta stoji dalje...«

A to dalje u mislima druga Tita bilo je da se slobodne teritorije Bosanske krajine, obzirom na njen centralni geografski položaj u Jugoslaviji, razvije NOP, kako na zapadu prema Hrvatskoj i Sloveniji, tako na jug prema Dalmaciji, na sjever i sjeveroistok prema Slavoniji i Srijemu, a potom, kad se stvori NOVJ, ponovo sa jakim snagama razvije NOP u Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i u svim krajevima Jugoslavije.

Brigade su krenule 24. juna 1942. godine, upravo u jeku najžešćih borbi na Kozari i najkritičnije situacije za okupatorske i ustaško-domobranske jedinice.

Na prostoru od doline Neretve do linije Jajce – Mrkonjić Grad – Glamč bilo je ukupno 3.745 ustaša, domobrana, žandarma, raspoređenih po garnizonima u jačini od voda do bataljona. Brigade su neprijateljske posade jednu za drugom uništavale, oslobađale teren i širile NOP, te formirale nove partizanske odrede. Prodorom u zapadnu Bosnu, brigade su ugrozile položaj Italije na jadranskoj obali, pa je komandant Druge italijanske armije Mario Roata ultimativno zahtijevao od vlade NDH da se pridržava ugovora i odmah uputi ustaško-domobranske snage u zapadnu Bosnu.

Vojskovođa Slavko Kvaternik odgovara da on nema koga da uputi, jer da se sve snage nalaze na Kozari.

I njemačka vrhovna komanda Jugoistoka je bila svjesna opasnosti prodora proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, navodeći da će brigade u nastupanju prodrijeti na njihovu okupacionu zonu. Zato je naređeno komandantu Srbije generalu Baderu da što prije završi ofanzivu na području Kozare i oslobodi ustaško-domobranske snage koje treba najhitnije da posjednu i brane jugozapadnu Bosnu. Tada je general Bader telegramom upitao komandanta borbene grupe »Zapadna Bosna« za koliko dana može završiti ofanzivu na Kozari.

General Štal je obišao položaje na Kozari i 28. juna obavijestio generala Badera telegramom sljedeće:

»Neprijatelj pojačava svoje vješto postavljene položaje na Kozari. Prema onom što se moglo do sada utvrditi, on se odlučio na borbu do kraja...«

Primivši ovaj telegram, general Bader je odmah sutradan odletio avionom za Bosansku Dubicu, a istovremeno pozvao Antu Pa veliča i Slavka Kvaternika.

U Dubici su general Bader, poglavar NDH Pavelić, ministar domobranske vojske NDH Slavko Kvaternik i komandant borbene grupe »Zapadna Bosna« general Štal razmotrili situaciju i utvrdili daljnje zadatke trupa u ofanzivi na Kozaru. Istovremeno u njemačkoj komandi za Jugoistok, tj. 29. juna, održano je savjetovanje na kome je na osnovu izvještaja generala Badera o prodoru grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu zaključeno sljedeće:

... »Situacija u zapadnoj Bosni svakako pokazuje da se sada akcija na Kozari mora što je moguće prije da privede kraju kako bi se ponovo oslobodile snage radi spriječavanja prodora ustanika u područje koje su posjele njemačke trupe« ...

Sprovodeći te stavove, general Štal je, obraćajući se svojim trupama, pored ostalog, istakao:

»Borba koja se ovdje mora da istjera do kraja protiv istog neprijatelja kao u Rusiji, isto je tako važna kao angažovanje na drugim frontovima, iako je vodimo u tišini i bez spominjanja u vojnom izvještaju, na radiju i u štampi, jer mi znamo da be borimo za isti veliki cilj, za konačnu pobjedu!«

Njemačke i ustaško-domobranske snage na Kozari, koje su u međuvremenu izvršile popunu i ojačale sa novim snagama, žestoko su krajem juna i prvog dana jula napadale uz podršku artiljerije, avijacije i tenkova. Štab II KNOP odreda, na osnovu neprijateljskih žestokih napada, je zaključio da neprijatelja neće odbiti, jer dovlači sve nova i nova pojačanja, pa je 2. jula donio odluku da 3/4. jula izvrši proboj neprijateljskog fronta na Partiji i da kroz brešu narod i borci se izvuku iz obruča u pravcu Karana.

Dok je Štab II KNOP odreda donosio odluku za proboj iz obruča, Štab I KNOU brigade sa 3. i 4. bataljonom je stigao preko Podgrmeča na teren Karana da pomogne opkoljenom narodu i partizanima Kozare. Odlučeno je da se napadnu neprijateljske snage u Dobrljinu gdje je neprijatelj najosjetljiviji zbog pruge kojom je izvezio željeznu rudaču i tako privuku njegove snage, a oslabe snage koje su držale obruč oko Kozare.

Treći i četvrti bataljon su navečer 3. jula napali Dobrljin. Sticajem okolnosti, napad je izvršen nešto prije početka proboja II KNOP odreda iz Kozare na teren Karana.

Napad je izvršen od rijeke Une, odakle se neprijatelj nije nadao. Nezadrživim jurišom neprijatelj je brzo razbijen i primoran na predaju. Zarobljena je kompletna 3. bojna 3. pješadijske domobranske pukovnije — 305 oficira i vojnika. U gradu su spaljene vojne zgrade, pilana, separacija i električna centrala. Ubijeno je u borbi 18 neprijateljskih oficira i vojnika, a brigada je imala 2 mrtva i 4 ranjena borca.

Poraz u Dobrljinu za vrijeme ofanzive na Kozaru bio je težak udarac za njemačkog fašističkog okupatora.

Iako neprijatelj nije odvojio ni jednog vojnika sa položaja oko Kozare da bi intervenisao prema Dobrljinu, njegove snage iza obruča na terenu Karana, zbog prisustva 3. i 4. kozarskog bataljona I KNOU brigade, bile su primorane da se u uporištima utvrde očekujući napad.

To je omogućilo borcima i narodu Kozare, koji su se probili noću 3/4. jula iz obruča, da stignu na slobodnu teritoriju Karana koju je stvorila I KNOU brigada.

To je bila velika pomoć borcima i narodu Kozare.

Neprijatelj je do 17. jula prešao streljačkim strojem preko Kozare.

I pored većih gubitaka, II KNOP odred je odnio pobjedu nad neprijateljem sačuvavši živu silu.

Preko stotinu boraca II KNOP odreda probilo se na istok u Lijevče polje i na teren banjalučke Kozare, gdje su se privremeno zadržali, a potom se povratili u Kozaru i stupili ponovo u jedinice II KNOP odreda, odnosno kasnije u formiranu 5. KNOU brigadu.

Neutvrđen broj boraca je zarobljen zajedno sa narodom, odveden u logore i, pošto neprijatelj nije otkrio da su bili borci II KNOP odreda, upućeni su na prisilni rad u Njemačku, Francusku, Norvešku i druge okupirane zemlje Evrope, odakle su pojedinci uspjeli pobjeći. Neki su stupili u Francuski pokret otpora, a neki su se probili do Slovenije, gdje su stupili u partizane i istakli se kao borci junaštvom i visokom svijješću.

Od 500 ranjenika, koliko je Odred imao prije proboja preko stotinu je prešlo na teren Karana prve noći proboja, oko 100 ranjenika, uglavnom lakših i pokretnih, se spasilo prikrivanjem, dok je 300 teških ranjenika neprijatelj pronašao i poubijao.

Od oko 3.200 boraca II KNOP odreda u ofanzivi je poginulo oko 1700 boraca, uključujući tu i 300 — 400 ranjenika.

Još 8. jula 1942. godine šef policije i sigurnosti Rajha Miler dostavio je Ministarstvu spoljnih poslova Rajha izvještaj u kojem navodi da borba na Kozari nije imala uspjeha. Evo šta je Miler napisao:

»Dijelovi njemačkih trupa koji se nalaze u jugoistočnom prostoru preduzeli su u zajednici sa hrvatskom vojskom akcije protiv jakih partizanskih

snaga koje se nalaze na planini Kozari (zapadna Bosna). Teške borbe još traju. Hrvatski državni sekretar Kvaternik ima pesimističko mišljenje o izgledima na uspjeh ovih borbi. Po njegovom mišljenju ove oblasti se neće moći umiriti, pošto je stanovništvo vrlo mnogo zaraženo komunizmom...⁴⁰⁾

Komandant borbene grupe »Zapadna Bosna«, general Štal, je vrlo dobro znao da nije uspio uništiti II KNOP odred, a pošto prelaskom streljačkog stroja preko Kozare, koji se završio 17. jula, više nije mogao nastaviti operacije, to je naredio jakim snagama, koje su učestvovala u ofanzivi, da zaposjednu područje Kozare koje je bilo uobručeno i to: Bosanska Dubica – Prijedor – Kozarački kamen – Krnjin – Potok Lubina – rječica Jablanica – Sava – Una – Bosanska Dubica.

General Štal je preostalim snagama naredio da ponovo streljačkim strojem pređu teren Karana. Operacije su počele 18. a završile se 31. jula 1942. godine. Po završetku ofanzive na Kozaru, njemački fašistički okupator je zaključio da je uspio jedino zarobiti nenaoružani i goloruki narod i to 68.500 odraslih muškaraca, žena, djece i staraca⁴¹⁾ od kojih su oko 35.000 poubijale ustaše po naređenju okupatora, koji je od prvog dana okupacije, na osnovu Hitlerovog programa »Majn Kampfa« (Moja borba, primj. D. K), sprovodio genocid uništavajući naše narode i narodnosti.

O tome da ofanziva Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarmerija i četnika na Kozaru nije uspjela, da su se partizani Kozare ne samo održali već odmah po prelasku neprijateljskog streljačkog stroja preko Kozare, nastavili borbu, detaljnije se opisuje u svim neprijateljskim izvještajima, a naročito u izvještajima Banjalučkog zdruga čije su bojne i satnije bile na udaru snaga II KNOP odreda na Kozari.

Da snage II KNOP odreda nisu uništene već da su bile i vrlo jake te svojim neprekidnim napadima ugrožavale neprijateljske posade na Kozari, potvrđuje se stavom komandanta neprijateljskih operacija na Kozari generala Štala, koji je zadržao sve snage po završetku operacije na području Kozare.

Kada su snage I KNOU brigade, uz pomoć dijela snaga I, III i V KNOP odreda, 27/28. jula napale ustaško-domobranksu posadu u Ključu i kada je opunomoćeni ministar Oskar Turina molio da se uputi pomoć napadnoj posadi ustaša i domobrana u Ključu, general Štal nije dozvolio da se sa područja Kozare uputi ni jedna jedinica, pa čak ni jedna satnija (četa) domobrana sa Krnjina. Prva KNOU brigada je tada uz pomoć I, III i V KNOP odreda oslobodila Ključ.

Noću 23/24. avgusta 1942. godine, po naređenju Vrhovnog komandanta NOP i DVJ Josipa Broza Tita, I KNOU i II proleterska brigada su napale neprijateljske snage u Mrkonjić Gradu. Neprijatelj je uništen, a grad oslobođen. Zarobljeno je 355 domobrana, ubijeno znatan broj ustaša i četnika, a zaplijenjene veće količine oružja i druge ratne opreme. Po oslobodenju Mrkonjić Grada obje brigade su nizvodno, dolinom Vrbasa, izbile na teren južno od Banjaluke.

Istovremeno sa Podgrmeča stigla je novoformirana II KNOU brigada (formirana naredbom Vrhovnog komandanta NOP i DVJ 2. avgusta) u čiji sastav su ušla dva bataljona boraca sa Kozare.

Borbe na terenu Manjače od 25. avgusta do 12. septembra 1942. godine su bile vrlo žestoke. Neprijatelj je nastojao po svaku cijenu, uz podršku snažne tehnike, aviona, mnoštva topova i tenkova, da održi položaje zapadno i jugozapadno od Banjaluke, na terenu Manjače. Pri tome je raspolagao sa ogromnim količinama avionskih bombi i topovskih granata.

40) Arhiv VII Mikrofilm London-N-6 H 300794-H 300797.

41) Dušan Mlstrača: Nacionalni park Kozara, str. 79.

Narod se uvjerio da su četničke vođe sa područja srednje Bosne: Rade Radić, Lazo Tešanović, Nikola Forkapa, Sveto Mitrović, Ilija Malić, Jovo Kitić, Ljubo Cakeljčić, Ljubo Bundalo i drugi kao i sa terena Manjače: Uroš Drenović, Vukašin Marčeta, lagali kada su u ljeto 1942. godine tvrdili da u Srbiji i Crnoj Gori više nema partizana, jer su ih, navodno, sve poubijali četnici.

Za vrijeme borbi oko Banjaluke druge polovine avgusta i prve polovine septembra, Štab Banjalučkog zdruga više puta se obratio generalu Štalu sa molbom da za odbranu grada uputi sa područja Kozare 1. brdsku diviziju, jer partizani svakog časa mogu upasti u Banjaluku. To je bio strah i panika kod komandanta i ostalih članova Štaba Banjalučkog zdruga koji su nastali kao posljedica teških poraza njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga. General Štal je odbio sve molbe štaba Banjalučkog zdruga.

Tada se komandant Banjalučkog zdruga preko opunomoćenog ministra Oskara Turine obratio vladi NDH, a ova generalu Baderu, komandantu Srbije i pretpostavljenom starješini generala Štala, obrazlažući svoju molbu da je Banjaluka zaista ugrožena.

Komandant borbene grupe »Zapadna Bosna« znao je, prema svakodnevnim obavještenjima, da su snage partizana zapadno od Banjaluke vrlo jake i očekivao je' napad na grad, ali je njemu bilo značajnije područje Kozare sa rudnikom željeza Ljubija, pa je zato uporno odbijao ma kakvo povlačenje snaga sa Kozare.

Kada je, na molbu vlade NDH, komandant Srbije general Bader naredio generalu Štalu 28. avgusta da za odbranu Banjaluke uputi I brdsku diviziju sa područja Kozare, Štal je odbio da izvrši to naređenje, navodeći kao razlog da se na području Kozare nalaze vrlo jake snage partizana koje su do tada bile vrlo aktivne i uništile mnoge patrole (u tekstu krstareće ophodnje, primj. D. K.) jačine voda do čete kao i manje posade.

Komandant Srbije general Bader je prihvatio ovo obrazloženje i nije ponovio naređenje.

Neprijatelj je sa područja Kozare svakodnevno slao izvještaje o borbenoj aktivnosti partizana i u svima je pisalo da je broj partizana na području Kozare sve veći, zbog čega su posjednuti dijelovi područja svakog narednog dana ugroženiji.

Tako u izvještaju zapovjednika pozadine Zapad bojnika Hajma (Heima), dostavljenog zapovjedništvu Banjalučkog zdruga izvodno, navodi se sljedeće:«)

... »Dana 17. IX. 1942. godine oko 7,30 sati napadnuta je oružnička postaja Marini u blizini željezničke stanice Gornja Dragotinja od strane partizana kojih je bilo oko 100 do 150. Rezultat: 4 oružnika nestala.

Oko 8 sati na istom mjestu napadnuta je motorna dresina sa njemačkim vojnicima...

Pošto su upućene jače potjere, partizani su se povukli u pravcu sela Marina i po izjavi jednog seljaka sa sobom su vodili vezanog jednog oružnika.

Oko 16 sati upućeno je od Gornje Dragotinje ka selu Marini oko 90 ljudi od ustaša i Nijemaca. Kod sela Marini sačekani su iz zasjede. Rezultat: 2 mrtva i 9 ranjenih.

Ophodnja upućena iz Dobrljina primjetila je u selu Gornje Vodičevo oko 10 naoružanih partizana, koji su se povukli prema Pastirevu.

U toku noći 16/17. ov. mj. napadnuta je oružnička postaja Lješljani. Rezultat: u Dobrljin se povuklo i do sada došlo 5 oružnika te postaje od kojih je jedan ranjen.

Jedna jača ophodnja upućena iz Knež Polja pravcem: Kriva Rijeka — Grabašnica napadnuta je i opkoljena od jačih partizanskih snaga kod groblja u selu Kriva Rijeka.

Upućeno pojačanje...«

Najznačajniji su bili izvještaji 3. oružničke pukovnije koja je bila obavezna da utvrđuje i registruje sve događaje i sva zbivanja na teritoriji koju joj je bila dodijeljena, a u koju je spadalo i područje Kozare.

Prve polovine oktobra zapovjednik 3. oružničke pukovnije pukovnik Viktor Novak dostavio je opunomoćenom ministru vlade NDH doktoru Oskaru Turini izvještaj u kojemu je obuhvatio vremensko razdoblje od juna 1942. godine pa se taj izvještaj izvodno navodi u sljedećem:⁴³⁾

... »Stanje i prilike javne sigurnosti na području pukovnije južno od rijeke Save (kotar Banjaluka, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Bosanska Dubica, Prijedor, Sanški Most i Ključ) su vrlo teške i ugrožene...

... Sa početkom operacija na Kozari sa 10. lipnja 1942. godine počele su se u očišćenom prostoru postavljati oružničke postaje u svim važnijim mjestima i na važnijim raskrscima. U vremenu od 10. lipnja do 19. srpnja postavljeno je 13 postaja oružničkih na južnom dijelu Kozare, a kad je pročišćeno i sjeverno područje Kozare i Prosare postavljeno je u tom području 14 oružničkih postaja.

Jačina svih postaja bila je prosječno 25 momaka.

U prvo vrijeme ophodnje ovih postaja krstarile su gotovo nesmetano po svojim područjima, ali se vremenom krug krstarenja ophodnje sužavao uslijed pojave partizana. Sa jačanjem partizana ovi krugovi su bili sve manji i danas je služba oružnika u prostoru Kozare i Prosare svedena samo na to, da imaju mjesta samo gdje je vojarna (zgrada postaje) i najbliža okolica.

Radi sve veće djelatnosti partizana u vremenu od 18. 9. do 5. 10. 1942. godine povukao sam sa područja Kozare i Prosare postaje i to: Marini, Jelovac brdo, Maglajci, Grbavci, Suvaja, Severovo, Gornje Sreflije i Jablanica.

Potsaje su povučene jer su bile svakodnevno izložene napadajima partizana i nisu mogle obavljati oružničku službu, a doprema hrane bila je onemogućena.

Od momčadi prikupljene sa svih postaja pojačao sam ostale ugrožene postaje, a osobito one na putu Bos. Dubica, Bos. Gradiška, te one na lijevoj obali Vrbasa od Laktaša do utoka Vrbasa u Savu, kao i što sam na tome dijelu uspostavio tri nove postaje radi osiguranja lijeve strane Vrbasa...

... Iz dosadašnjih događaja jasno izlazi da se oružničke postaje u ugroženim krajevima ne mogu održati bez jakih domobranskih posada, koje im služe kao oslon i osiguravaju snabdijevanje. Bez ovoga su postaje osuđene na propast.

Postaja na putu Bos. Dubica — Bos. Gradiška (Međeđa, Orahovo i Bistrica) za sada se mogu održati i pored čestih napada, jer u svakom od ovih mjesta imaju veća ili manja odjeljenja domobrana i ustaša, koje vrše osiguranje radova na pribiranju plodova od strane radne službe.

Čim se ova odjeljenja dignu neće se moći održati ni ove tri postaje. Ovo će osobito teško pogoditi Orahovu gdje ima oko 2000 stanovnika, katolika i muslimana, koji će također morati bježati sa odlaskom ustaša i oružnika.

Osim postaja na obroncima Kozare i Prosare postoje još samo dvije postaje i to: Knežpolje (sjeverno od Prijedora) i G. Podgradci (jugozapadno od Bos. Gradiške). Obe ove postaje oslanjaju se na domobranske posade koje su u istim mjestima.

Prema svemu izloženom vidi se da je stanje javne sigurnosti svugdje ozbiljno ugroženo, pa ovo se stanje dnevno pogoršava...

43) Arhiv VII k. 87 rg. br. 38/1.

... Po prikupljenim podacima danas se u Kozari i Prosari nalazi oko 1.500 naoružanih partizana i ako ostane stanje kako je sada, oko Božića će ih sigurno biti i do 2.500 i oni će sigurno uništiti one dvije-tri domobranske posade u Kozari, a sa njima i oružničke postaje koje još postoje i biti će isto stanje koje je bilo prije čišćenja Kozare i Prosare, ako ne još i gore, jer su sada partizani rješeni na borbu nego prije, a oslobođeni su ogromnog broja žena i djece u tom prostoru, koji su im prije bili samo na smetnji«.

Dana 22. septembra 1942. godine II KNOP odred je preformiran u 5. kozarsku narodnooslobodilačku udarnu brigadu koja je nastavila borbe na području Kozare do 20. oktobra 1942. godine, a potom se prebacila na područje Podgrmeča u sastav glavnih snaga narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije.

Prelaskom 5. kozarske brigade na područje Podgrmeča završava se prva godina rata i revolucije na području Kozare. Josip Broz Tito je prvu godinu rata i revolucije u Jugoslaviji ocijenio kao najznačajniju za pobjedu socijalističke revolucije. I u toj najznačajnijoj godini rata i revolucije partizani Kozare su dali svoj doprinos koji se karakteriše:

a.) *U velikoj ofanzivnosti partizana Kozare neprekidnim danonoćnim napadima na neprijatelja u svim situacijama. Neprijatelj je uništavan i zarobljavan, a zaplijenom oružja i ratne spremne jačale su vrlo brzo sange Kozarskog NOP odreda.*

Ofanzivni duh kod partizana Kozare postignut je vaspitnim uticajem OK KPJ za Kozaru i Štaba Kozarskog NOP odreda koji su od prvog dana borbe dosljedno primjenjivali marksistički princip, da revolucija može pobijediti samo ako se neprijatelj stalno napada.

b) *OK KPJ za Kozaru, OK SKOJ-a, Štab II KNOP odreda, štabovi bataljona i četa i svi komunisti od prvog dana borbe intenzivno su radili na političkom vaspitanju boraca i naroda govoreći im o značaju i ciljevima NOB-a. Time je postignuta visoka politička svijest naroda i boraca o značaju jedinstva fronta i pozadine, što je naročito došlo do izražaja u neprijateljskoj ofanzivi juna i jula 1942. godine.*

Oni su neprekidno govorili borcima da se borba vodi ne samo za nacionalno oslobođenje već i za novo i bolje društveno uređenje, za vlast radnika i seljaka, za socijalizam. Ovako vaspitani borci Kozare pokazali su visoku svijest u borbi protiv klasnog neprijatelja, na prvom mjestu četnika, koji su bili vojska buržoazije na čelu sa kraljem.

c) *Obzirom na značaj kozarskog područja za okupatora u vojno-strategijskom i privrednom pogledu, a zbog neprekidno ispoljene vrlo jake ofanzivnosti partizana Kozare, neprijatelj je bio primoran da na području oko Kozare drži stalno vrlo jake snage. Time je slabio snage na drugim područjima, što je povoljno uticalo na razvoj NOP-a.*

d) *Snage II KNOP odreda su od prvog dana borbe ugrozile izvoz željezne rude iz rudnika Ljubije i primorale neprijatelja 1941. da samo danju saobraća i to sa čestim prekidima zbog porušene pruge, a zimi i u proljeće 1942. potpuno je prekinut izvoz. Zbog toga, prema izvještaju njemačkog generala u Zagrebu, neke tvornice za prerađu željezne rude u Njemačkoj su prestale sa radom.*

Zbog nedostatka željezne rude Njemačka je znatno manje proizvela tenkova i svih drugih vrsta naoružanja, a to je bio doprinos partizana Kozare, prije svega snagama antihitlerovske koalicije, da su na frontovima imali slabije naoružanog protivnika.

Jedna jača ophodnja upućena iz Knež Polja pravcem: Kriva Rijeka — Grabašnica napadnuta je i opkoljena od jačih partizanskih snaga kod groblja u selu Kriva Rijeka.

Upućeno pojačanje ...«

Najznačajniji su bili izvještaji 3. oružničke pukovnije koja je bila obavezna da utvrđuje i registruje sve događaje i sva zbivanja na teritoriji koju joj je bila dodijeljena, a u koju je spadalo i područje Kozare.

Prve polovine oktobra zapovjednik 3. oružničke pukovnije pukovnik Viktor Novak dostavio je opunomoćenom ministru vlade NDH doktoru Oskaru Turim izvještaj u kojemu je obuhvatio vremensko razdoblje od juna 1942. godine pa se taj izvještaj izvodno navodi u sljedećem:⁴³

... »Stanje i prilike javne sigurnosti na području pukovnije južno od rijeke Save (kotar Banjaluka, Bosanska Gradiška, Prnjavor, Bosanska Dubica, Prijedor, Sanski Most i Ključ) su vrlo teške i ugrožene...

... Sa početkom operacija na Kozari sa 10. lipnja 1942. godine počele su se u očišćenom prostoru postavljati oružničke postaje u svim važnijim mjestima i na važnijim raskrsnicama. U vremenu od 10. lipnja do 19. srpnja postavljeno je 13 postaja oružničkih na južnom dijelu Kozare, a kad je pročišćeno i sjeverno područje Kozare i Prosare postavljeno je u tom području 14 oružničkih postaja.

Jačina svih postaja bila je prosječno 25 momaka.

U prvo vrijeme ophodnje ovih postaja krstarile su gotovo nesmetano po svojim područjima, ali se vremenom krug krstarenja ophodnje sužavao uslijed pojave partizana. Sa jačanjem partizana ovi krugovi su bili sve manji i danas je služba oružnika u prostoru Kozare i Prosare svedena samo na to, da imaju mjesta samo gdje je vojarna (zgrada postaje) i najbliža okolica.

Radi sve veće djelatnosti partizana u vremenu od 18. 9. do 5. 10. 1942. godine povukao sam sa područja Kozare i Prosare postaje i to: Marini, Jelovac brdo, Maglajci, Grbavci, Suvaja, Severovo, Gornje Sreflije i Jablanica.

Postaje su povučene jer su bile svakodnevno izložene napadajima partizana i nisu mogle obavljati oružničku službu, a doprema hrane bila je onemogućena.

Od momčadi prikupljene sa svih postaja pojačao sam ostale ugrožene postaje, a osobito one na putu Bos. Dubica — Bos. Gradiška, te one na lijevoj obali Vrbasa od Laktaša do utoka Vrbasa u Savu, kao i što sam na tome dijelu uspostavio tri nove postaje radi osiguranja lijeve strane Vrbasa...

... Iz dosadašnjih događaja jasno izlazi da se oružničke postaje u ugroženim krajevima ne mogu održati bez jakih domobranskih posada, koje im služe kao oslon i osiguravaju snabdijevanje. Bez ovoga su postaje osuđene na propast.

Postaja na putu Bos. Dubica — Bos. Gradiška (Međeđa, Orahovo i Bistrica) za sada se mogu održati i pored čestih napada, jer u svakom od ovih mjesta imaju veća ili manja odjeljenja domobrana i ustaša, koje vrše osiguranje radova na pribiranju plodova od strane radne službe.

Čim se ova odjeljenja dignu neće se moći održati ni ove tri postaje. Ovo će osobito teško pogoditi Orahovu gdje ima oko 2000 stanovnika, katolika i muslimana, koji će također morati bježati sa odlaskom ustaša i oružnika.

Osim postaja na obroncima Kozare i Prosare postoje još samo dvije postaje i to: Knežpolje (sjeverno od Prijedora) i G. Podgradci (jugozapadno od Bos. Gradiške). Obe ove postaje oslanjaju se na domobranske posade koje su u istim mjestima.

Prema svemu izloženom vidi se da je stanje javne sigurnosti svugdje ozbiljno ugroženo, pa ovo se stanje dnevno pogoršava...

43) Arhiv VII k. 87 rg. br. 38/1.

... Po prikupljenim podacima danas se u Kozari i Prosari nalazi oko 1.500 naoružanih partizana i ako ostane stanje kako je sada, oko Božića će ih sigurno biti i do 2.500 i oni će sigurno uništiti one dvije-tri domobranske posade u Kozari, a sa njima i oružničke postaje koje još postoje i biti će isto stanje koje je bilo prije čišćenja Kozare i Prosare, ako ne još i gore, jer su sada partizani rješiviji na borbu nego prije, a oslobođeni su ogromnog broja žena i djece u tom prostoru, koji su im prije bili samo na smetnji«.

Dana 22. septembra 1942. godine II KNOP odred je preformiran u 5. kozarsku narodnooslobodilačku udarnu brigadu koja je nastavila borbe na području Kozare do 20. oktobra 1942. godine, a potom se prebacila na područje Podgrmeča u sastav glavnih snaga narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije.

Prelaskom 5. kozarske brigade na područje Podgrmeča završava se prva godina rata i revolucije na području Kozare. Josip Broz Tito je prvu godinu rata i revolucije u Jugoslaviji ocijenio kao najznačajniju za pobjedu socijalističke revolucije. I u toj najznačajnijoj godini rata i revolucije partizani Kozare su dali svoj doprinos koji se karakteriše:

a.) *U velikoj ofanzivnosti partizana Kozare neprekidnim danonoćnim napadima na neprijatelja u svim situacijama. Neprijatelj je uništavan i zarobljavan, a zaplijenom oružja i ratne spremne jačate su vrlo brzo Kozarskog NOP odreda.*

Ofanzivni duh kod partizana Kozare postignut je vaspitnim uticajem OK KPJ za Kozaru i Štaba Kozarskog NOP odreda koji su od prvog dana borbe dosljedno primjenjivali marksistički princip, da revolucija može pobijediti samo ako se neprijatelj stalno napada.

b) *OK KPJ za Kozaru, OK SKOJ-a, Štab II KNOP odreda, štabovi bataljona i četa i svi komunisti od prvog dana borbe intenzivno su radili na političkom vaspitanju boraca i naroda govoreći im o značaju i ciljevima NOB-a. Time je postignuta visoka politička svijest naroda i boraca o značaju jedinstva fronta i pozadine, što je naročito došlo do izražaja u neprijateljskoj ofanzivi juna i jula 1942. godine.*

Oni su neprekidno govorili borcima da se borba vodi ne samo za nacionalno oslobođenje već i za novo i bolje društveno uređenje, za vlast radnika i seljaka, za socijalizam. Ovako vaspitani borci Kozare pokazali su visoku svijest u borbi protiv klasnog neprijatelja, na prvom mjestu četnika, koji su bili vojska buržoazije na čelu sa kraljem.

c) *Obzirom na značaj kozarskog područja za okupatora u vojno-strategijskom i privrednom pogledu, a zbog neprekidno ispoljene vrlo jake ofanzivnosti partizana Kozare, neprijatelj je bio primoran da na području oko Kozare drži stalno vrlo jake snage. Time je slabio snage na drugim područjima, što je povoljno uticalo na razvoj NOP-a.*

d) *Snage II KNOP odreda su od prvog dana borbe ugrozile izvoz željezne rude iz rudnika Ljubije i primorale neprijatelja 1941. da samo danju saobraća i to sa čestim prekidima zbog porušene pruge, a zimi i u proljeće 1942. potpuno je prekinut izvoz. Zbog toga, prema izvještaju njemačkog generala u Zagrebu, neke tvornice za preradu željezne rude u Njemačkoj su prestale sa radom.*

Zbog nedostatka željezne rude Njemačka je znatno manje proizvela tenkova i svih drugih vrsta naoružanja, a to je bio doprinos partizana Kozare, prije svega snagama antihitlerovske koalicije, da su na frontovima imali slabije naoružanog protivnika.

Uzimajući u obzir i to da su partizani Kozare dugotrajno, tj. neprekidnom i upornom borbom zajedno sa ostalim snagama NOV i POJ vezali veliki broj fašističkih i satelitskih snaga na tlu Jugoslavije i spriječili fašističke države da u ljeto i jesen 1942. godine povuku svoje snage iz Jugoslavije na frontove u Evropi i Africi, Kozara je u okvirima II svjetskog rata dala velik doprinos.